

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ПЛАТОН

ДІАЛОГИ

Переклад з давньогрецької

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2008

ББК 87.3
П37

Бібліотека світової літератури
заснована у 2001 році

Друкується за виданням:
Платон. Діалоги. — К.: Основи, 1995

Переклад з давньогрецької

Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Куц

Примітки Й. Кобова

Редколегія серії:

Тамара Денисова, Ростислав Доценко, Іван Дзюба,
Микола Жулинський, Дмитро Затонський,
Дмитро Наливайко (голова), Галина Сиваченко,
Андрій Содомора, Віктор Шовкун

Художник-ілюстратор І. І. Яхін

Художник-оформлювач Б. П. Бублик

ISBN 978-966-03-4051-0

- © Й. Кобів (правонаступник), переклад українською, примітки, 2008
- © Ю. Мушак (правонаступник), переклад українською, 2008
- © В. В. Шкода, Г. М. Куц, передмова, 2008
- © І. І. Яхін, ілюстрації, 2008
- © Б. П. Бублик, художнє оформлення, 2008
- © Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

ФЕДР

Сократ, Федр

- 227   Сократ. Дорогий Федре, куди так і звідки?
Федр. Від Лісія, сина Кефала¹, Сократе. А йду
прогулятися за місто. Засидівся у нього довгенько, си-
дів-бо від самого ранку. За порадою твого й моого дру-
га Акумена² на прогулянки вибираю позаміські доро-
ги, бо він твердить, що так проходжуватись краще, аніж
по вулицях міста.

Сократ. Доречно він каже, друже. Виходить, Лі-
сій зараз у місті?

Федр. Так, він у Епікрата³, в будинку Моріхія⁴, що
біля храму Зевса Олімпійського⁵.

Сократ. А про що велася там розмова? Певно,
Лісій пригощав вас своїми промовами?

Федр. Дізнаєшся, якщо є в тебе часинка пройти-
ся за мною та послухати.

Сократ. Чом би ні? Хіба ж, по-твоєму, є для ме-
не, як висловлюється Піндар⁶, «заняття важливіше»,
ніж послухати твою розмову з Лісієм?

Федр. Тоді ходімо.

Сократ. Отже, розкажеш?

Федр. Гаразд, Сократе; а те, що ти зараз почуєш,
буде тобі вельми до вподоби. Адже предметом нашої

розмови була — якось так сталося, — любов. Лісій описав, як одного красеня намагався прихилити до себе хтось, як не дивно, не закоханий у нього, і в цьому весь дотеп⁷. Лісій твердить, що треба більше догоджати тому, хто не закоханий, ніж тому, хто закоханий.

- Сократ. Яка благородна людина! Якби він так написав, що треба більше дбати про бідного, ніж про багатого, про старого, ніж про молодого, і таке інше, милем D серцю моєму і багатьох з нас, — оце були б доречні і корисні для народу твори! У всякому разі, я так загорівся бажанням послухати, що нізащо не відступлю від тебе ні на крок, навіть якби довелось, прогулюючися з тобою, дійти аж до Мегар⁸ і, за порадою Геродіка⁹, дійшовши до міських мурів, повернути звідти назад.

- Федр. Що ти говориш, Сократе! Невже ти думаєш, що я, при своїй невміlostі, зможу належним чином із пам'яті передати неповторність твору Лісія, найвизначнішого сучасного письменника, твору, над яким він працював довго, присвятивши весь вільний час? Куди мені до цього! А, сказати правду, я волів би це, ніж мати купу золота.

- Сократ. Ой Федре! Якщо я Федра не знаю, то й себе самого забув. Але тут ні те, ні те. Переконаний, що він слухав твір Лісія не один раз, а просив Лісія в повторяти, і той радо це робив. Федрові навіть цього було мало, врешті-решт він узяв рукопис і проглядав все, що його найбільше цікавило. Просидівши за цією роботою від раннього ранку, втомився і пішов прогулятись. Та й здається мені, що він зазубрив цей твір напам'ять, хіба що виклад був занадто довгий. А подався за місто, аби повправлятися у виразному читанні. Дорогою зустрів чоловіка, який страшенно любить слухати чужі твори. Побачивши його, зрадів, що буде мати співучасника свого захоплення, й запросив до товариства. Але коли цей любитель чужих творів попросив Федра розповісти, він почав комизитись, нібито йому не хочеться. А закінчилось б усе тим, що, якби ніхто не забажав слухати його по-доброму, то він переказу-

вав би насильно. Отож, мій Федре, попроси його, щоб він зараз же звелів зробити те, що все одно зробить.

Федр. Справді, найкраще для мене буде розповісти, як зумію. Тим паче, що ти, либо ні, нізащо не відпустиш мене, поки я не перекажу твору Лісія хоч приблизно.

Сократ. Слушно кажеш.

D Федр. Тоді я так і зроблю. Все ж, сказати правду, Сократе, я не вивчав його слово в слово, але зміст вкладу Лісія про те, чим стан закоханого відрізняється від стану незакоханого, я запам'ятав і можу в загальних рисах передати по черзі окремі положення, починаючи від першого.

E Сократ. Гаразд, але спочатку покажи-но, дорогенький, що там у тебе в лівій руці під плащем. Підохрюю, що саме цей твір. Якщо так, то запам'ятай ось що: я тебе дуже люблю, але не маю найменшої охоти в присутності Лісія дозволити тобі вправлятись на мені в красномовстві. Ану, покажи!

Федр. Перестань! Пропала надія, що мені вдасться трохи повправлятись на тобі, Сократе. То, може, сядемо, де тобі до вподоби, і зайдемось читанням?

229 Сократ. Збочивши звідси, ходімо понад Ілісом¹⁰, і там, де нам сподобається, сядемо в затишку.

Федр. До речі, чудово складається, що я тепер невзутий¹¹, а ти завжди так ходиш. Знаєш що: найкраще буде брести річкою, замочивши ноги. Це особливо пріємно в таку пору року й такі години дня.

Сократ. Тоді йди попереду й дивись, де б нам присісти.

Федр. Бачиш он той високий платан?

Сократ. А що?

B Федр. Там тінь, легкий вітерець, є й трава, на якій можна сісти і, якщо забажаєш, то й прилягти.

Сократ. Веди туди!

Федр. Скажи-но, Сократе, чи не звідси, з Іліса, Борей, за переказом, викрав Оріфію?¹²

Сократ. Таке люди повідають.

Федр. А може, саме звідси? Тут чисте й прозоре плесо. А на березі вимріяне місце для гри дівчат.

C Сократ. Ні, не звідси; те місце нижче течією на якихось два-три стадії, де перехід до святилища Агри¹³. Там і знаходиться вівтар Борея.

Федр. Не звернув уваги. Все-таки скажи, заради Зевса, Сократе, чи ти вважаєш цей переказ вірогідним?

D Сократ. Якби я й не вірив, як розумні люди, то в цьому не було б нічого дивного. Тоді я мудрував би й говорив, що бурхливий порив Борея скинув Оріфію з прибережних скель, коли вона гралася тут із Фармакією, і після такої її загибелі пішов поголос, начебто її схопив Борей. А може, її забрано з пагорба Арея? Бо є й такий переказ, начебто вона була схоплена там, а не тут. Зрештою, хоч я, Федре, вважаю такі пояснення привабливими, але цим повинна займатись людина особливо здібна й наполеглива; клопоту вона матиме чимало, а успіху обмаль. А це хоч би тому, що потім перед нею постане необхідність установити, як на-
E справді виглядали кентаври, а також химери. Відтак її обсяде зграя різних ворон і пегасів¹⁵ — взагалі сила-
силенна всіляких несусвітних чудовиськ. Якби хтось не вірив у їх існування і взявся на здоровий глупзд усе це пояснити, то йому б довелось затратити чимало часу й труду. А в мене на це вільного часу зовсім немає. Причина ж, мій друже, полягає ось у чому: я ніяк не в спромозі, як проголошує дельфійський напис, пізна-
230ти самого себе¹⁶. Тим-то мені здається смішним, не пізнавши самого себе, займатись не властивими мені дослідженнями. Тому я не цікавлюсь такими речами, а беру на віру те, у що вірять всі інші. Я, як тільки що сказав, досліджую не такі явища, а самого себе: хто я такий — потвора ще складнішої будови й лютіша від Тифона¹⁷ чи істота простіша й ласкавіша, яка має в собі від природи щось божественне і шляхетне? Але, між іншим, друже, чи перед нами не те дерево, до якого ти мене ведеш?

В Федр. Так, це воно і є.

Сократ. Клянусь Герою, чудове місце для відпочинку! Цей платан такий крислатий і високий, а ще ж ця розлога верба дає густу тінь. Сама верба вся в розкішному цвіті, через що вся місцина довкіль насычена її приємним запахом. А яке чарівне джерело б'є з-під платана! Його вода холодна-прехолодна — попробуй-но ногою. А зображення дів і жертовні приносини вказують на те, що це урочище, вочевидь, є святилищем якихось німф і Ахелоя¹⁸. Тут і вітерець повіває ніжно і приємно в літню спеку, а його супроводить лунке дзижчання хору цикад. Усе ж найпривабливіша тут трава — вона пишно росте на цьому пологому схилі. Якщо на ній прилягти, то й голову можна зручно прихилити. Таким чином, із тебе, любий Федре, прекрасний провідник.

Д Федр. Ой, дивак же ти, незвичайна людина! Говориш таке, неначе невідомо звідки приїхав, а не є місцевим жителем. Адже ти не лише не виїдиши за межі нашого краю, а й, гадаю, ніколи не виходиш за мури міста.

Е Сократ. Вибач мені, мій добрий друже, але річ у тім, що в мене потяг до знань, а місця й дерева нічого мене не вчать, не те, що люди в місті¹⁹. Зрештою, ти, здається, знайшов засіб виманити мене на прогулянку. Достоту мов голодну худобину ведуть, помахуючи перед нею зеленою гілкою або якимось плодом, так і ти, простягаючи згортки з творами, водитимеш мене ледь не всією Аттикою і взагалі куді тобі заманеться. Якщо вже ми сюди прийшли, то я тепер покладусь на траві, а ти розмістись, як тобі здасться найзручнішим для читання, і починай читати.

Федр. Отже, слухай.

«Про що мені йдеться, ти знаєш, чув уже й про те, що буде для нас, як гадаю, корисним, якщо ми з тобою поладнаємо. Думаю, що моєму проханню не зашкодить та обставина, що я в тебе не закоханий. Адже закохані, коли промине їхня пристрасть, шкодують, що

робили добро коханим, а в незакоханих ніколи не настає такий час, щоб їм доводилось розкаюватись. Вони ж бо чинять добро не з потреби, а добровільно дбають про іншого в міру власних сил так, що навіть про власні справи не дбали б краще.

- Відтак закохані дивляться, якої шкоди зазнали вони через любов та які зробили послуги, і, зваживши ще й затрату своїх зусиль, вважають, що вже давно належним чином віддячили тим, кого вони любили. А незакохані не будуть під приводом любові занедбувати домашні справи, ні перелічувати своїх минулих старань, ні нарікати на коханих за те, що через них посварилися з родичами. Отже, якщо відпадають усі ці лиха, то ніщо не заважає їм щиро робити все, чим, на їхню думку,
- C можуть комусь прислужитись.

- Відтак, може, закоханих і варто високо цінувати за, як вони запевняють, велику відданість своїм коханим і готовність протистояти усім задля підтримки словом і ділом тих, кого люблять. Ale тут легко розпізнати, чи це правда, чи ні. Адже в кого вони згодом закохуються, тим і віддадуть перевагу над попередніми улюбленицями, і, зрозуміло, стануть готовими погано обходитися з ними на догоду новим. І взагалі, чи варто спілкуватись з людьми, враженими такою вадою, що ніхто, навіть найдосвідченіша людина, не взявся б її лікувати? Закохані самі визнають, що вони радше хворі, ніж при здоровому глузді. Хоча вони й усвідомлюють, що з їхнім розумом не все гаразд, а все-таки неспроможні опанувати себе. То як же можуть вони після того, як до них знову повернеться глузд, схвалювати те, що їм заманулося у такому стані?

До того ж, якби ти захотів вибрати найкращого з-поміж закоханих, то в тебе був би невеликий вибір. І навпаки, якби ти серед інших людей мав вибирати найдостойнішого, то вибір був би дуже великим. Тим-то якраз поміж багатьма найімовірніше відшукати гідного твоєї приязні.

Якщо ти боїшся прийнятого звичаю, що люди, ді-
знавши про це, будуть дорікати тобі, то тут справа
232 така: закохані завжди уявляють собі, ніби їм заздрить
увесь світ, подібно до того, як самі вони ревнують один
одного. Тому вони чваняться у розмовах і з гордістю
дають зрозуміти, що їх заходи не виявились даремни-
ми. А от незакохані стійкіші за них і воліють чогось
кращого, аніж розголосу серед людей. Крім того, люди
обов'язково помічають і бачать, як закохані супрово-
джують коханих і упадають біля них. Тому, як тільки
побачать їх, зайнятих розмовою, то неодмінно вважа-
тимуть, що тут ідеться про любовне захоплення, яке
вже зродилось або от-от з'явиться. А незакоханим ніхто
й не зважиться ставити такі зустрічі за провину, адже
кожному відомо, що часом треба з кимось побалакати
чи то з дружби, чи просто задля приемності.

Можливо, тебе лякає думка, що приязні трудно
бути тривалою. Ale ж у всіх інших випадках при ви-
C никненні непорозуміння нещасними стають обидві
сторони. Якщо ж тільки ти втратиш те, чим найбіль-
ше дорожиш, тоді великої втрати зазнаєш ти один. От-
же, виходить, що потрібно остерігатись саме закоханих.
Будь-що їх засмучує, і все діється, як вони вважають,
їм на шкоду. Через те вони не допускають коханих до
спілкування з іншими людьми, бо бояться, що багачі
D перевершать їх грішми, а освічені затмаряТЬ розумом.
Коротко кажучи, їх жахає вплив будь-кого, хто чимось
їх перевищує. Переконуючи тебе неприхильно стави-
тись до таких людей, вони прирікають тебе на самот-
ність, позбавляючи друзів. Якщо ти, з уваги на власне
добро, захочеш бути розумнішим від них, то будь пе-
вен розриву з ними. Якщо ж хтось не закохався, а свої-
ми чеснотами домігся того, чого бажав, то він не запе-
речуватиме проти підтримування товариських стосунків
з людьми. Навпаки, вважаючи товаришування корис-
ною справою, він відчував би неприязнь до відлюдь-
ків, яких можна запідозрити в нехтуванні тобою. Тому
значно більшою є ймовірність того, що відносини з та-

E кою людиною перетворяться на дружбу, а не на ненависть.

Відтак більшість закоханих захоплюється тілом іще до того, як пізнають вдачу й перевірять інші риси коханих, тому й невідомо, чи захочуть вони лишитися друзями й тоді, коли зникне їхнє захоплення. Що ж до незакоханих, які віддавна дружили, то немислимо, щоб їхня дружба могла пригаснути від пережитого обопільного задоволення. Навпаки, воно залишиться тривалою пам'яткою і запорукою їхньої дружби на майбутнє.

Треба сподіватись, що ти сам станеш кращим, якщо послухаєш мене, а не когось, закоханого в тебе. Bo

B той схвалює не дійсно хороше, а все, хоч би що ти сказав або зробив. По-перше, тому що він боїться стати неприємним, і, по-друге, тому що пристрасть заважає відрізнати добре від поганого. Bo любов може чинити з людьми таке: тих, хто в ній нещасливий, примушує мучитися з приводу того, що інших не засмучує, а щасливим велить хвалити те, з чого радіти не варто. Тому радше слід співчувати улюбленицям, аніж заздрити їм.

C Якщо ти мене послухаєш, то я буду спілкуватися з тобою не заради скороминущої насолоди, а й заради майбутньої користі. I не любов оволодіє мною, а сам я буду володіти собою. Mіж нами не виникне ворожнечі через дрібниці, ну а через важливіші справи трохи погніваюсь та й перестану; мимовільні провини прощатиму, а до свідомих старатимусь не допустити. Такими є ознаки довготривалої приязні.

D Якщо тобі видається, начебто не може зав'язатись міцна приязнь там, де немає любові, то зваж на те, що тоді ми не повинні б цінувати ні наших синів, ні батьків, ні матерів, ані не придбали б ми вірних друзів. Адже такого роду відносини ґрунтуються не на пристрасті, а виникають із зовсім інших спонукань.

E Відтак, якщо треба особливо прихильно ставитися до тих, хто цього потребує, то й у інших справах слід віддавати перевагу не найзнанішим, а найбіднішим. Вони будуть найвдячнішими за те, що ми звільнили їх

від великої біди. Тому варто запрошувати на пригощання до власного дому не друзів, а тих, хто про це просить і кому потрібно попоїсти. Вони будуть любити й проводжати тебе, підходити під твої двері, будуть дуже тішитись, широзердно дякувати і зичити всього найкращого.

Зрештою, можливо, слід виявляти свою турботу не про тих, хто цього дуже потребує, а про тих, хто може найкраще віддячитись; не про тих, хто просить допомоги, а про тих, хто вартий твоїх старань; не про тих, хто використає твою молодість, а про тих, хто поділиться своїм хлібом, коли постарієш; не про тих, хто, домугшись свого, буде вихвалятись перед людьми, а про тих, хто пристойно буде перед усіма зберігати мовчання; не про тих, хто лише коротко часно дбає про тебе, а про тих, що на все життя залишаться твоїми друзями; не про тих, хто лиш, як мине їхнє захоплення, будуть шукати приводу, аби заворогувати з тобою, а про тих, хто виявить свої кращі якості й тоді, коли мине твоя краса.

Отже, пам'ятай про те, що я сказав, і зваж, що закоханих їхні друзі напоумлять, вказуючи на погану поведінку, а незакоханим ніхто з близьких ніколи не діркав тим, що вони намислили щось погане.

Можливо, ти запитаєш мене, чи раджу я тобі виявляти однакову прихильність до всіх не закоханих у тебе. Думаю, що навіть закоханий не радив би тобі так ставитись до всіх закоханих. Здоровий глупці не дозволяє вважати кожного гідним однакової прихильності, як неможливо, щоб тебе при всьому бажанні однаково оцінювали інші люди. Треба вести справу так, щоб ніхто не зазнавав шкоди, а була обопільна користь.

Я вважаю, що досить того, що я сказав. Якщо бажаєш доповнень, чи я щось пропустив, тоді став запитання».

Якої ти думки, Сократе, про цей твір? Правда ж, тут усе прегарно сказано, особливо якщо йдеться про добір слів?

Сократ. Чудово, приятелю, я справді вражений. А все через тебе, Федре, бо, коли я спостерігав за тобою під час читання, то мав враження, що ти насолоджуєшся твором. Оскільки ти, по-моєму, більше від мене тяниш у таких справах, то я наслідував тебе і піддався неймовірному захопленню разом з тобою, божественна голівонько.

Федр. Ей, ти, певно, жартуєш!

Сократ. То ти вважаєш, що я жартую і не говорю серйозно?

Федр. Ні, я так не думаю. Але скажи по правді, Е Сократе, заради Зевса — покровителя дружби, чи, на твою думку, хтось інший з греків міг би сказати про це інакше, краще і повніше?

Сократ. Ну що ж, ми з тобою повинні похвалити цей твір ще й за те, що його автор висловив усе як належить, а не лише за ясність, влучність і відточеність висловів? Якщо треба, то я зроблю тобі таку приємність 235 і погоджуся з тобою, хоч я при своїй обмеженості такої властивості не помітив. Бо моя увага була звернена лише на його риторичний бік, а все інше, гадаю, й сам Лісій визнав би недостатнім. У мене, Федре, склалося таке враження — хіба що ти іншої думки, що він повторює одне й те саме по два-три рази, немовби йому бракувало засобів по-різному висловлювати те саме. А можливо, йому на цьому й не залежало. Мені відалася хлоп'яцтвом його намагання виявити свій хист висловлювати одне і те саме то так, то сяк, і в усіх випадках дуже добре.

В Федр. Ти помиляєшся, Сократе. Він-бо прекрасно висловив у своєму творі все, що можна сказати на цю тему, не пропустивши нічого вартого уваги, так що ніхто ніколи не міг би сказати повніше й краще, ніж сказав він.

Сократ. Щодо цього я ніяк не можу погодитися з тобою. Якщо в догоду тобі й погоджусь, то мені доведуть мою помилку старі й мудрі чоловіки та жінки, які писали про це.

С Федр. Хто вони? І де ти чув що-небудь краще?

Сократ. Таке було, але в цю хвилину відразу відповісти не можу. Але, ясна річ, я від когось чув подібне чи то від прекрасної Сапфо, чи то від мудрого Ана-акреонта²⁰, чи то від якихось інших письменників. А на якій підставі кажу це? Груди мої, дорогий, повні, і я відчуваю, що можу сказати не гірше, ніж Лісій, хоч інакше. А оскільки я сам від себе нічого такого не міг придумати — це я добре знаю, бо усвідомлюю своє невігластво, — то залишається, гадаю, зробити висновок, що я, слухаючи, наповнився з якихось чужих джерел, немов посудина, але через своє тупоумство призабув, як і від кого щось чув.

Федр. Чудово ти, шляхетний, це сказав. Я й не прошу, щоб ти говорив, від кого і як усе чув, лише зроби, що кажеш. Обіцяй розповісти інакше, ніж у цьому сувої, до того ж краще й не менше, ніж у ньому, аби не так само. А я обіцяю тобі, за прикладом дев'яти архонтів²¹, поставити в Дельфах не тільки мое, а й твоє золоте зображення на весь зрист.

Сократ. Премилий ти і направду золотий, мій Федре, але не маєш рації, якщо думаєш, начебто я тверджу, що Лісій у всьому помилився і нібито можна про все це сказати цілком інакше, ніж у нього. Навіть у слабенького письменника знайдеться не одне щось варте уваги. Візьмімо, наприклад, те, про що мова. Як ти гадаєш: чи той, хто, доводячи, що треба більше турбуватись про незакоханого, аніж про закоханого, не буде хвалити розважливість і ганити нерозважливість?

236 Адже це очевидне, і хіба тут можна сказати щось інше? Таке, гадаю, можна припустити й вибачити оповідачеві. У таких випадках слід хвалити не винахідливість, а виклад і, навпаки, там, де докази не такі очевидні й небхідні та де їх трудно знайти, там, крім викладу, треба похвалити й винахідливість.

Федр. Погоджується з твоєю думкою, тому що ти, в на мій погляд, доречно говориш. Я зроблю так: дозволю тобі прийняти засновок, що закоханого можна рад-

ше визнати хворим, ніж того, хто не любить. І якщо ти усьому іншому зумієш висловитись інакше, ніж Лісій, причому повніше і краще, тоді твоя викарбувана статуя стоятиме в Олімпії поруч із священним дарунком Кіпселідів!²²

Сократ. Ти, Федре, серйозно сприйняв те, що я напав на твого улюблена, пожартувавши з тебе. Ти таки вважаєш, ніби я справді намагаюсь перевершити його хист і сказати щось інше, різноманітніше, ніж мовив Лісій?

- C   Федр. Щодо цього, то ти, мій любий, попався в таку ж пастку. Тобі не залишається нічого іншого, ніж говорити, як умієш. Іншої ради немає. Але щоб не змушувати нас, як у комедії, вдаватися до суперечок, то стережись і не примушуй мене повторити твої власні слова: «...якщо я, Сократ, не знаю Сократа, то забув і самого себе» або «хотів говорити, але манірився». Зваж, D   що ми звідси не підемо, поки ти не висловиш того, що в тебе, як ти сказав, у грудях. Ми тут у безлюдному місці, я сильніший і молодший за тебе, тож, узявши до уваги все це, не чекай насильства, а краще говори з доброї волі.

Сократ. Ех, шановний Федре, але ж я осмішусь, якщо я, проста людина, ні з того ні з цього буду змагатися із таким знаменитим письменником!

Федр. Знаєш що? Перестань маніритися передо мною. У мене напохваті є щось: досить мені це сказати, щоб ти нарешті заговорив.

Сократ. Не говори цього!

- E   Федр. Ні, я обов'язково скажу, і мое слово буде клятвою. Клянусь тобі — але ким, яким богом? Ну, хочеш, цим платаном? Далебі, якщо ти мені не виголосиш промови перед оцим деревом, то я ніколи не покажу й не переповім тобі нічиеї промови!

Сократ. Ой, лишенько! Негіднику! Знайшов же ти спосіб змусити любителя чужих промов виконати твоє веління!

Федр. То чому ти знову викручуєшся? Що з тобою?

Сократ. Уже згоден, раз ти так поклявся. Хіба мені під силу відмовитись від такої учти?

237 Федр. Говори ж.

Сократ. Знаєш, що я зроблю?

Федр. Що саме?

Сократ. Я говоритиму, затуливши обличчя, аби якнайскоріше проказати всю мою промову і щоб, дивлячись на тебе, не затинатись від сорому.

Федр. Та роби як хочеш, тільки говори.

Сократ. Нумо, дзвінкоголосі Музи — ви, які так зветесь за ваш спів або від музичного племені лігу-рів²³, — допоможіть мені повідати те, про що мене змушує говорити оцей чудовий юнак. Хай його друг, якого він вважав мудрим, тепер виявиться ще мудрішим.

Жив-був собі хлопець, або радше підліток, гарний на вроду, в якого не один закохався. Серед них був один неабиякий хитрун, закоханий не менше, ніж інші. Але він запевняв цього хлопця, що його не любить. Одного разу почав йому доводити, що треба бути прихильним до того, хто не любить, а не до закоханого. А говорив він приблизно так:

Хоч би про що, хлопче, ми розмірковували, треба

C виходити від однієї засади: слід знати, про що розмірковуєш, інакше розмірковування приречене на цілковиту невдачу. А більшість людей так і не помічає, що не знає суті предмета. Не домовившись щодо неї спочатку, немовби вона вже відома, вони за це розплачуються під час дальшого перебігу розмірковування. Тому вони ані між собою, ані з іншими не можуть дійти згоди. Отож, нехай не трапиться з нами те, за що дорікаємо іншим. Коли ми з тобою маємо вирішити питання, з ким зав'язати дружбу — з закоханим,

D чи з незакоханим, — то треба насамперед домовитись щодо визначення, що таке любов і в чому її сила. Далі, не випускаючи з уваги цього визначення і посилаючись на нього, дослідимо, чи любов приносить користь чи шкоду.

Що любов є свого роду пристрасть — це ясно кожному. Та й знаємо, що й незакохані відчувають потяг до краси. Отже, чим відрізняється закоханий від незакоханого? Треба мати на увазі, що в кожному з нас є два первні, які нами керують і провадять нас, а ми за ними йдемо, хоч би куди вони вели. Перший — це

E вроджене прагнення до насолод, другий — набуті переконання про доброчесність. Ці первні інколи діють узгоджено, але буває, що вони перебувають у розладі. Тоді горує то один, то другий. Коли наше переконання про доброчесність розсудливо веде нас до неї

238 і своєю силою бере гору, то це називають здоровим глуздом, нерозумна ж пристрасть до насолод, яка опанувала нас своєю владою, звуться нестриманістю. Зрештою, нестриманість має багато назв, тому що вона багатолика і різновидна. Той її різновид, котрий особливо виділяється, дає назву людині, яку він опанував, хоча б

B ця назва була негарна та образлива. Так, пристрасть до їжі, яка взяла гору над розумінням добра й над іншими захопленнями, називається ненажерливістю, а той, хто нею опанований, одержує відповідну назву. Непоборна ж пристрасть до пияцтва, яка пориває опанованого нею, дасть йому відповідну назву. Взагалі за відповідними пристрастями закріпились відповідні назви; від тієї пристрасності, яка постійно панує, походить і назва.

C Задля чого все це було сказано, мабуть, уже ясно, але все ж таки зрозумілішим стає висловлене, ніж замовчане. Адже пристрасть до насолоди красою, яка всупереч розуму взяла гору над переконанням, що велить чинити чесно, яка сильно зміцніла від споріднених з нею потягів до тілесної краси й визначає всю поведінку людини, — оцей потяг дістав назву від своєї сили, тому й звуться любов'ю²⁴.

Однак чи не здається тобі, Федре, як і мені, що в мене увійшла якась божественна сила?

Федр. Справді, Сократе, всупереч звичаю тебе підхопив якийсь мовний потік.

Сократ. Отож слухай мене і мовчи. Дійсно, це
D місце якесь божественне, тому не дивуйся, якщо я в
ході своєї промови, можливо, часто потраплятиму у
полон до німф²⁵. Та й зараз моя мова схожа на дифі-
рамб²⁶.

Федр. Правильно кажеш.

Сократ. А винуватцем цього є ти. Але слухай
решту, бо в супротивному разі натхнення може по-
кинути мене. Зрештою, це справа богів, а нам знову
треба в нашому розмірковуванні повернутися до того
хлопця. Нехай буде так, мій любий. Те, над чим ми по-
винні розмірковувати, вже вказано і визначено раніше.

E Маючи це на увазі, поговоримо про інше: яку користь
чи яку шкоду можуть принести закоханий і незакохан-
ний тому, хто їм виявляє прихильність? Хто, керова-
ний пристрастю, став рабом насолод, неодмінно буде
робити все, аби його улюбленаць був йому наймилі-
шим. Хворому міле все, що йому не противиться, а що
239 сильніше за нього або рівне — те йому ненависне. От-
же, закоханий ніколи не потерпить, щоб улюбленаць
перевищував його в чомусь або дорівнював йому. Нав-
паки, він постарається зробити його слабшим і гіршим
від себе. Невіглас є слабшим від ученого, боягуз — від
відважного, маломовний — від красномовного, тупий —
від дотепного. Якщо в улюбленця є стільки, а то й біль-
ше набутих або вроджених розумових вад, то деякі з
них тішать закоханого, а інші він навіть намагається

B поглиблювати, аби тільки не втратити короткочасної
насолоди. Він повинен ревнувати й не допускати сво-
го улюбленця до корисного спілкування з людьми, що
дуже сприяло б його змужнінню. Через те він завдає ве-
ликої шкоди улюбленцеві, але значно більшої — не да-
ючи йому змоги стати розумнішим. Засобом до цього
є божественна філософія, то ж від неї закоханий утри-
мує свого улюбленця чимдалі, боячись, щоб той не
почав ним нехтувати. Він здатний вигадувати все мож-
ливе, аби тільки його улюбленаць залишався цілкови-
тим невігласом і лише поглядав на свого залицяльника,

C даючи тому велику насолоду, собі ж завдаючи великої шкоди. Отже, охоплений любов'ю ніяким чином неспроможний стати корисним супутником або опікуном розумового розвитку улюблена.

З черги нам слід розглянути питання про стан і догляд за тілом того, ким повеліватиме чоловік, який відчуває непоборну потребу віддавати перевагу насолоді над добрим. Ми побачимо, що він підшуковує хлопця не міцної будови тіла, а розніженого, який виріс не під промінням сонця, а в густій тіні, необізнаного з чоловічою працею і сухим потом²⁷, натомість призвичаєного до м'якого, несуворого способу життя, такого, хто користується штучними фарбами і прикрасами за браком власної краси та вдається до інших того роду засобів. Це зрозуміло, і не варто над цим розводитись. Загалом з'ясувавши це, рухаймось уперед. Таке тіло на війні і за інших обставин додає ворогам відваги, а друзям і самим закоханим вселяє страх за нього. Це настільки очевидне, що немає потреби про це говорити. Тепер черга розглянути питання, яку користь або яку шкоду приносить для майна улюбленця спілкування із закоханим та його опіка. Тут зрозуміло кожному, особливо ж самому закоханому, що він дуже хотів би, аби улюбленець не мав наймилішого, найприємнішого і дорогоцінного майна. Закоханий волів би, щоб той був без батька й матері, без родичів і друзів, вважаючи, що вони стоять на заваді і ганять того за таке розпещене спілкування. Заможного, власника золота або іншого майна закоханий матиме за недоступного, а якщо того й пощастиТЬ звабити, вважатиме, що такого нелегко буде тримати в покорі. Із сказаного виникає, що закоханий не буває задоволений, якщо його улюбленець володіє майном, і радіє, якщо той його втратить. Бажаючи якомога довше насолоджуватись спілкуванням з улюбленицем, йому хотілося б, щоб той якнайдовше залишався неодруженим, бездітним, бездомним.

Є на світі багато інших лих, але якесь божество до-
B мішало до переважної більшості з них короточасну на-

солоду. Так, підлесник — це страшний звір і велика згуба, однак природа домішала до лестоців дрібку дуже тонкої насолоди. Хтось може ганити гетеру за те, що вона шкідлива, а також багато інших істот і занять, але

- C в повсякденному житті вони приносять чималу насолоду. А закоханий не лише шкідливий для свого улюблена, але й у щоденному побуті він просто-таки нестерпний. Адже є давня приказка, що ровесник радий ровесникові. Гадаю, що рівність віку дає однакові насолоди, а схожість вдачі породжує дружбу. Зрештою, навіть спілкування з ровесником може привести до пересичення. З іншого боку, немає нічого так огидного
- D для будь-якої людини, як набридливість. Що ж до нерівності між закоханим і улюбленицем, то вона є значною. Коли старий і молодий все-таки дружать між собою, то старший за віком не бажає ні денno, ні нощно самохіт' покидати молодшого, тому що йому не дає спокою якась внутрішня невгамованість, немов приховане жало, обіцяючи все нові й нові насолоди його зорові, слухові, дотикові, всім чуттям; якими він сприймає свого улюблена, із задоволенням невідступно тому прислуговуючи.

- E А яку втіху, яку насолоду має улюбленець із того, що він проводить із залицяльником стільки часу? Хіба не викликає в нього неймовірної відрази вигляд уже постарілого й відцвілого обличчя та й інші речі, про які навіть слухати неприємно, не те що постійно стикатися з ними, ще й до того під примусом. А цей безперервний нагляд і недовіра, оте оберігання від усіх і всього! А скільки доводиться вислуховувати безглуздих і перевільшених похвал, нестерпних докорів від тверезого, а від п'яного — ганебної лайки, бо такий не перебирає у висловах.

- Поки хтось закоханий, він є шкідливим і надокучливим, а згодом, коли мине його закоханість, стає ще 241 й віроломним; чимало наобіцявши після сили-силенної клятв і прохань, він ледве змушує свого улюблена терпіти його обтяжливе товариство в надії на май-

- бутні блага. У той час, коли йому слід було б виконати обіцянне, його охоплює інший стан — на зміну любові й нестяжмі приходять здоровий глузд і розум. А улюбленець, навіть не помітивши, як закоханий перетворився на іншу людину, вимагає винагороди за те, що було, нагадуючи про все, що зроблено й сказано. Він розмовляє із закоханим, немовби той не змінився.
- B А той із сорому не сміє признатись, що став іншим, і не знає, як тепер, керуючись розумом і здоровим глуздом, здійснити дані ним під впливом нерозважливості клятви й обіцянки. Тепер закоханий порозумнішав і набрався здорового глузду, тому не може бути таким, яким був недавно, навіть якщо чинитиме по-старому. Через те недавній закоханий змушеній шукати виходу із становища у втечі; він кидається навтіки через те, що відбувся крутий поворот у грі. А недавній улюбленець змушеній переслідувати його з обуренням і прокльонами, тому що від самого початку не знов, що ні-
- C коли не слід виявляти прихильність закоханому, який, безперечно, є нерозважливим, краще бути прихильним до незакоханого, який керується розумом. У супротивному випадку йому доведеться підкорятися людині ненадійній, буркотливій, ревнивій, неприємній, шкідливій для майна, для стану тіла, а також шкідливій для духовного вдосконалення, нічого ціннішого від якого воїстину немає і не буде ні в людей, ні в богів. Усе це треба брати до уваги, мій хлопче, усвідомивши, що
- D дружба закоханого виникає не з доброзичливості, а немовби заради насичення їжею. Наче вовки ягнят, так закохані люблять хлопців.

Оце й усе, Федре, більше нічого від мене не почуєш. Хай цим закінчиться моя промова.

Федр. А я гадав, що це тільки її половина, що ти чимало розповіси про незакоханого, про те, що радше йому треба виявляти прихильність. Адже годиться розглянути його чесноти. А, власне кажучи, чому ти, Сократе, раптом зупинився?

E Сократ. Хіба ти не помітив²⁸, дорогенький, що я вже заговорив епічними віршами, а не дифірамбами, навіть у той час, коли я ганив? Що ж мені, по-твоєму, робити, якщо я почну вихвалюти другого? Чи ти певен, що й тоді німфи, яким ти мене зумисне передав, надихатимуть мене? Сказати коротко: скільки недоліків 242 ми відзначили у закоханого, стільки ж протилежних їм гарних рис має незакоханий. Чи варто про це розводитися? Про обох сказано досить. Хай моя промова буде оцінена, як вона цього заслуговує, а я піду геть, перейду на той берег річки, поки ти не змусив мене виконувати якусь важчу справу.

Федр. Тільки не раніше, ніж мине спека, Сократ! Невже ти не помітив, що вже майже полуднє? Петечкаємо, продовжимо нашу розмову, а як тільки похолоднішає, підемо додому.

V Сократ. Стосовно промов ти, Федре, божествений і справді чудовий! Мені здається, що з усіх промов, виголошених за час твого життя, ніхто не склав їх більше, ніж ти. Ти їх або сам виголошував, або якимсь чином змушував інших виголошувати. Якщо не брати до уваги фіванця Сіммія²⁹, то всіх інших ти залишив далеко позаду. Ось і зараз із твоєї вини я, здається, знов виголошу промову.

Федр. Це що ж, ти мені оголошуєш війну? Але чому і що це за промова?

C Сократ. Тільки-но я надумав переходити річку, мій друже, як ураз у мені озвалося божественне і звичне знамення, яке завжди стримує мене, коли я збираюсь щось зробити. Мені начебто причувся якийсь внутрішній голос³⁰, що не дозволяв мені відійти, поки я не спокутую своєї провини перед богами. Адже я віщун, хоч і благенький, як то бувають поганенькі писарі, але для власних потреб достатній. Тому я чітко усвідомлюю свою провину. Адже душа також віща. Ще під час виголошення моєї промови мене щось тривожило і бентежило, ніби я, за висловом Івіка³¹, не додив богам

задля марної слави серед людей. Але тепер я знаю,
в чому моя провина.

Федр. Про що ти говориш?

Сократ. Страшну, дуже страшну промову ти,
Федре, виголосив сам, та й мене змусив виголосити.

Федр. Як це?

Сократ. Вона недоречна і навіть трохи нечестива, а чи може бути щось страшнішим?

Федр. Звичайно, ні, якщо тільки ти маєш слінність.

Сократ. То як? Невже ти не вважаєш Ерота сином Афродіти й богом?

Федр. Таке про нього кажуть.

Сократ. Але про це не каже ані Лісій, ані твоя промова, виголошена моїми вустами, зачарованими тобою. Отже, якщо Ерот є богом або принаймні кимсь божественним, а воно справді так, то він не може бути злим. Однак в обох своїх промовах ми зобразили його як якесь зло. Тому ці промови погрішили перед Еротом, до того ж їх глупота настільки хвалькувата, що хоч у них не було нічого здорового чи правдивого, проте вони самовпевнено заявляли про важливість, аби тільки збаламутити людців і прославитись серед них. Тим-то, мій друже, я мушу очиститись. Для тих, хто согрішив проти священних переказів, є одне давнє очищення. Гомер не знав його, а Стесіхор³² знав. Позбавлений зору за паплюження Олени, він не був нездогадливим, як Гомер, і зрозумів причину свого нещаствя, і, як улюбленець Муз, негайно написав:

Неправдиве було це слово,
На кораблі ти не вступала,
У Пергам троянський не пливла, —

В а після того, як написав так звану «Покаянну пісню», він зразу ж прозрів. Так ось, тепер я буду розумнішим від нього і раніше, ніж мене спіткає якесь лихо за близнірство проти Ерота, я спробую проспівати покаянну

пісню з непокритою головою, а не з закутаною від со-
рому, як раніше.

Федр. Для мене немає нічого приємнішого від
оціх твоїх слів, Сократе.

Сократ. Ти, мій добрий Федре, звичайно, ро-
зумієш, як безсороно були виголошенні ці промови —
і моя, і та, яку ти прочитав із згортка. Якби якийсь
шляхетний чоловік лагідної вдачі, який зараз є закоха-
ним або колись був закоханим, почув, як ми доводи-
ли, що закохані через дрібниці стають запеклими во-
рогами своїх улюблениців, ревнують і шкодять їм, — хіба
ж він не подумав би, що слухає промови людей, вихо-
ваних серед моряків³³ і тих, хто не бачив благородної
любові? Невже він хоч у чомусь погодився б із нами,
коли ми ганьбили Ерота?

Федр. Ні, Сократе, клянусь Зевсом.

Сократ. Отже, соромлячись такого чоловіка і бо-
ячись Ерота, я хотів би своєю промовою, неначе дже-
рельною водою, змити з себе всю цю морську солону
гіркоту, яка наповнила наш слух. Раджу й Лісієві яко-
мога скоріше написати про те, що за рівних інших умов
треба радше виявляти більше прихильності закохано-
му, аніж незакоханому.

Федр. Повір, що так воно й буде. Якщо ти ви-
словиш похвалу закоханому, то я неодмінно змушу Лі-
сієві написати твір про те ж саме.

Сократ. Вірю, поки ти залишатимешся таким, як
зараз.

Федр. Тоді говори сміливо!

Сократ. А де ж той хлопець, до якого я зверта-
ся з промовою? Нехай він і цього разу послухає, бо, не
почувши її, він ще може поспішити виявити прихиль-
ність незакоханому в нього.

Федр. Він цілком близько, біля тебе, завжди, якщо
тільки ти цього забажаєш.

Сократ. Так от, прекрасний хлопче, запам'ятай
244 собі, що перша промова належала маррусійцеві Фед-
ру, сину Піфокла, а та, яку я зараз збираюсь виголо-

сити, буде промовою гімерійця Стесіхора, сина Евфема. А гласить вона так:

- Неправильною є та промова, яка стверджує, начебто, навіть при наявності закоханого, радше треба бути прихильнішим до незакоханого, бо той є у стані нестями, а цей — при здоровому глузді. Якби нестяма була злом, то це було б сказано правильно. Тим часом ми
- B завдячуємо нестямі дуже великі блага³⁴, якщо вона дістается нам як Божий дар. Віщунка в Дельфах і жриці в Додоні³⁵, як у суспільному житті, так і в приватному побуті, зробили у стані нестями багато доброго для Греції, а при здоровому глузді — мало що або взагалі нічого. Ми витрачали б час на загальновідоме, якби почали наводити Сивіллу³⁶ та інших, хто завдяки божественному дарові віщування чимало правдивого проповістив багатьом людям і скерував їх на правильний шлях у майбутньому. А от на що варто посилатись, так це на те, що стародавні люди, надаючи назви предметам, не вважали нестяму чимсь негожим і ганебним.
- C У супротивному разі не назвали б «манічним» чудове мистецтво, яке дозволяє заглянути у майбутнє³⁷. Видно, вони вважали, що нестяма — це щось прекрасне, оскільки вона виникає з Божої волі. Маючи це на увазі, вони й надали їй таку назву. А наші сучасники, вставивши літеру «т», називають мистецтво віщування «мантичним». Подібно ж і той вид віщування, за допомогою якого високомудрі люди намагаються розгадати майбутнє через пташиний політ та інші знамення, стародавні люди називали «оіоністикою», тобто ворожінням через вживання розуму, тому що їх розгадування дозволяє людському розумові проникати в майбутні події і знати їх. А наші сучасники називають це просто «оіоністикою», тобто птаховорожінням з оменгою задля важливості. Так от, наскільки віщування — саме слово й дія — досконаліше і поважніше від птаховорожіння, настільки, за свідченням стародавніх, нестяма прекрасніша від розсудливості, бо та походить від Бога, а ця властива людям. Бувало, що хвороби

і найбільші нещасти з Божого гніву, який тяжів із давніх-давен над деякими родами, зникали завдяки нестямі, котра звідкись з'являлась і провіщала тим, кому потрібно. Нестяма спонукувала вдаватись до молитов перед богами і служіння їм, що призводило до очищення від гріхів і посвячення в таїнства. А це охороняло від бід і тепер, і в майбутньому того, кого опановувала нестяма, приносячи звільнення від лиха справді нестямним і одержимим.

245 Третій вид одержимості і нестями походить від Муз і, полонивши ніжну й чисту душу, призводить її до вакхічного стану. Він виливається у пісні та інші роди поезії і, вихваляючи незлічені діяння предків, виховує потомків. Але хто підходить до порога поезії без натхнення, посланого Музами, і переконаний, що стане неабияким поетом завдяки вишковові, той є посереднім поетом, а твори такого розсудливого будуть затъмарені творчістю одержимих.

B Ось скільки, а то й більше міг би я навести благ, що їх приносить нестяма, послана богами. Отже, ми не повинні боятись її, і хай нас не спантеличить і не залякає жодна промова, якщо вона не доведе, що в дружбі треба віддавати перевагу розсудливому перед охопленим поривом. Нехай перемога буде за тими, хто це доведе, а також і те, що боги посилають любов не на користь закоханого і його улюблена. А ми, навпаки,

C повинні довести протилежне, а саме, що боги посилають нестяму як найбільше щастя. Такому доказові не ймуть віри мудрагелі, зате повірять розумні люди. На самперед потрібно вникнути в справжню природу божественної і людської душі й розглянути, що вона відчуває, що творить. А початок доведення такий.

D Кожна душа безсмертна³⁸. Адже те, що вічно рухається, безсмертне, а те, що рухає щось інше і урухомлюється чимсь іншим, перериває рух і зовсім припиняє життя. Тільки те, що рухає саме себе, не слабне і ніколи не перестає рухатись, будучи джерелом і початком руху для всього іншого, що рухається. А початок

не виникає. З початку неодмінно повинно виникати все, що виникає, а сам він ні з чого не виникає. Якби початок з чогось виникав, то він не був би початком. Однак оскільки він не виникає, то й ніяким чином не може підлягати знищенню. Якби початок загинув, то він уже ніколи не міг би виникнути з чогось і ніщо інше не виникало б із початку. Отже, початок руху — це те, що рухає саме себе. Він не може ні загинути, ні виникнути, бо й небо, і вся природа завалилися б і зупинились. І тоді не було б нічого, від чого вони, урухомлені, могли б виникнути. Отже, коли виявляється, що безсмертним є те, що саме собою рухається, то можна цілком сміливо стверджувати те ж саме про суть і поняття душі. Бо кожне тіло, яке урухомлюється ззовні, — бездушне, а те, яке урухомлюється зсередини, саме собою — наділене душою, бо такою є природа душі. Якщо й справді те, що рухає саме себе, є нічим іншим, як душою, то виходить, що душа не може виникати і є безсмертною.

Про безсмертя душі сказано достатньо. А щодо її сутності слід відзначити таке: потрібне божественне і ретельне дослідження того, якою вона є взагалі й якою зокрема, але досить короткого і доступного викладу про те, до чого вона подібна. Так і будемо говорити.

Порівняймо душу з воєдино злитою силою запряжених у колісницю крилатих коней та візника. У богів коні й візники всі добірні й шляхетного роду, а в інших різнопідібні. А в людей править запрягом цей же візничий, причому один з його коней прекрасний, благородний і такого ж походження, а другий — протилежний цьому як за походженням, так і за властивостями. Тимою правити ними, звичайно, справа важка і виснажлива.

Тепер спробуймо пояснити, звідки взялася назва смертної та безсмертної істоти. Отож усяка душа керує всім бездушним, мандрує по небу, приймаючи різні постаті. Оскільки вона досконала й окрілена, то ширяє на висотах і править усім світом; якщо ж утратить крила, то кружляє, поки не натрапить на щось тверде. Туди

вона вселяється, прийнявши земне тіло, яке тепер ніби саме собою починає рухатись завдяки силі душі. Оця цілість, тобто сплав душі й тіла, називається «істотою» і одержує означення «смертного».

Те, що бессмертне, назване без якоїсь виправданої підстави. Ми лише уявляємо його собі, хоч і не бачили, й недостатньо мислено збагнули Бога, як якусь бессмертну живу істоту, наділену душою й тілом, з'єднаними навічно. Зрештою, хай воно буде так, як велить Бог, і хай так вважається.

Ми ж торкнемось причини втрати крил: чому вони відпадають від душі. Причина цього ось яка. Сила крил відповідно до властивої їм природи піdnімає тягар вгору, туди, де живе рід богів. Нішо тілесне не є настільки близьким до божественного, як крила. Божественне ж — це краса, добро, розум та інше тому подібне. Саме цим крила головним чином живляться і зрошується, а від гидоти, бруду, тобто від протилежного, вони марніють і врешті-решт гинуть.

Великий владика небес Зевс вирушає на крилатій колісниці першим. Він усе впорядковує і про все дбає. А за ним слідує рать богів і демонів, вишикувана в одинадцять загонів. Одна лиш Гестія³⁹ залишається в оселі богів. А інші боги, які належать до числа дванадцяти головних, кожен очолює довірений йому стрій.

Багато захопливих видовищ і подій відбувається на небі тоді, коли рухається щасливий рід богів; кожен з них чинить своє і слідує за Зевсом, завжди маючи бажання й спроможність до своєї справи, тому що задрість чужа громаді богів.

Коли ж вони подадуться на святковий пир, то, стрімко піdnявшись у виш, мчати під самим небесним наметом. Колісниці богів їдуть плавно, утримуючи рівновагу, та й керувати ними легко. Зате колісниці інших рухаються насилу, бо причетний до зла кінь усім тягarem своїм тягне до землі і обтяжує свого візника, якщо той його погано виплекав. Через це душа, доведена до крайньої напруги, страждає від болю.

- Душі, названі безсмертними, досягнувши вершини,
- C вибираються назовні й зупиняються на небесному хребті. Коли вони так стоять, їх підхоплює круговерть, і вони споглядають, що відбувається поза межами неба.

Місця понад небом ніхто із земних поетів не ospівав та й ніколи гідно не ospіває. Воно є таким (бо треба ж нарешті зважитись описати його згідно з правдою, особливо коли треба сказати правду): це місце займає безколірна, безформна, невідчутна, дійсно існуюча сутність, яку може споглядати лише керівник душі — розум. Пізнання цієї сутності повинне бути предметом справжнього знання.

- D Мислення Бога живиться розумом і чистим знанням, як і мисленняожної душі, яка прагне сприймати те, що її підходить. Тому вона, коли час від часу бачить суще, проймається радістю і живиться спогляданням істини, та тішиться, поки круговерть не перенесе її на те саме місце. Під час цього колобігу вона споглядає саму справедливість, споглядає розсудливість, споглядає знання, але не те, якому властиве виникання і яке
- E стосовне різних речей, що їх ми називаємо буттям, а справжнє знання, те, що стосується справжнього буття. Наситившись спогляданням усього того, що є справжнім буттям, душа знову спускається у внутрішню частину неба й повертається додому. Після її повернення візник ставить коней при яслах, дає їм амброзії, а також нектару.

- Так виглядає життя богів. З-поміж інших душ та,
- 248 яка найкраще слідувала за Богом і вподібнилася до нього, висуває голову візника у занебесні простори і мчить колобігом по небосхилі. Але їй не дають спокою коні, так що вона ледве здатна споглядати буття. Інша душа то піdnімається, то опускається і внаслідок сильного опору коней щось бачить, а дечого не бачить. Інші душі наполегливо пориваються слідом за ними, але це виявляється їм не до снаги, вони женуть по нижньому колу, топчуть себе, штовхають, намагаючись випередити одна одну. Виникає метушня, сварка, тривога

кидає їх у піт. Через недолугість візника багато душ стають каліками, у багатьох ламаються крила і, попри неймовірні зусилля, вони відходять, не домігши споглядання буття. А відійшовши, живляться тільки уявленнями⁴⁰.

- Але чим пояснюється таке палке прагнення побачити поле істини? А це тому, що там, на луках, знаходиться найбільш підхожа пожива для найкращої частини душі, з неї черпають силу крила, які підносять душу дотори. Закон же Адрастеї⁴¹ гласить: та душа, яка, слідуючи за Богом, побачить хоч дрібку істини, стає неушкодженою аж до наступного колобігу, і якщо їй кожного разу вдаватиметься те ж саме, то з нею ніколи нічого не станеться. Якщо ж вона неспроможна йти за Богом і побачити буття, і натомість, внаслідок нещасливого випадку, сповнившись забуттям і злобою, обважніє, а обважнівши, втратить крила і впаде на землю, тоді закон каже, що такій душі при першому народженні не дозволяється вселятись у жодну живу істоту. Душа, яка споглядала найбільше, входить у зародок майбутнього філософа й любителя краси, відданого музам і Еротові; друга по черзі — в тіло царя, який дотримується законів, чи воєначальника, або правителя; третя — в державного діяча, господаря, ділка; четверта — в того, хто наполегливо займається гімнастикою, або в якогось лікаря; п'ята буде вести життя віщуна або участника тайнств; шостій випаде на долю стати поетом або художником; сьома стане ремісником або хліборобом; восьма — софістом або демагогом; дев'ята — тираном.

З усіх них тому, хто прожив чесно, дістається краща доля, а тому, хто нечесно, — гірша. Але туди, звідки вона прийшла, жодна душа не повертається протягом десяти тисяч років, тому що до того часу вона не окрилиться, за винятком душі широко відданого філософії або того, хто з філософією поєднує любов до молоді. Ці душі можуть нарешті окрилітись на третьому тисячолітті колобігу, якщо три рази виберуть те саме жит-

- тя, а після трьох тисяч років відходять. Інші ж після завершення свого першого життя стають перед судом, і, відповідно до вироку, одні йдуть відбувати кару в підземних темницях, ще інші, підняті на якесь небес-
- B не місце, після вироку ведуть там таке життя, на яке заслужили, перебуваючи в людській подобі. На тисячному році й ті, юї приходять, щоб тягти жереб і вибрati собi нове життя, та вибирають, яке схочутъ. Там людська душа може дістати життя тварини, а з тварини, яка колись була людиною, знову вселитися в людину. Але душа, яка ніколи не бачила істини, не одержить
- C такої постаті. Річ у тім, що людина повинна осягати загальні поняття, що складаються з багатьох чуттєвих сприймань, які розум зводить воєдино. А це є пригадуванням того⁴², що колись душа бачила, супроводжуючи Бога й дивлячись з висоти на те, що ми тепер називаємо буттям, — зачудована споглядала тоді справжнє буття. Тому заслужено окрилюється лише душа філософа, бо його пам'ять завжди в міру сил звернена на те, в чому сам Бог виявляє свою божественність. Лише людина, яка правильно користується такими спогадами
- D і посвячена в досконалі тайнства, стає справді досконалою. Оскільки філософ тримається остронь людських турбот і спілкується з божественним, то юрба, звичайно, буде його напоумлювати як такого, що несповна розуму, а того, що він пойнятий натхненням, вона не помічає.

Так ось куди привело нас розмірковування про четвертий вид нестями. Ним пойнятий той, хто, дивлячись на земну красу і згадуючи справжню, окрилюється і, окрім того, прагне злетіти. Не маючи ще достатніх сил,

E він уже, немов птах, дивиться вгору і, нехтуючи тим, що внизу, дає людям підставу вважати його схибленим. Із усіх видів натхнення саме цей є найблагороднішого походження і найкращим як для того, хто ним опанований, так і для того, хто бере в цьому участь разом з ним. Причетний до такої нестями любитель прекрасного називається закоханим. Адже, як було сказано,

250 кожна людська душа споглядала справжнє буття, в сумі-противному разі вона не вселилася б у цю живу істоту.

Але пригадувати справжнє буття на підставі того, що є тут, нелегко для будь-якої душі, зокрема для тих, які тоді лише короткий час споглядали те, що там було, і для тих, які, упавши сюди і збочивши в бік неправди, на свою біду під чужим впливом призабули все свя-щенне, що колись бачили. Залишається мало таких душ, у яких ще досить міцна пам'ять. Та й ті кожен раз, побачивши щось подібне до того, що було там, бува-ють настільки вражені, що вже не володіють собою. Вони самі не знають, що з ними твориться, тому що як слід не можуть розпізнати свій душевний стан. Тим-то справедливість, стриманість та інші цінні душевні чесноти позбавлені блиску в існуючих тут подобах. Тільки небагатьом щастить, підходячи із своїми недо-сконалими знаряддями⁴³ до цих відображенень, насилу відгадати, що вони відтворюють.

Красу в усьому блиску можна було бачити, коли ми разом із щасливою громадою богів оглядали блаженне видовище, йдучи за Зевсом, а інші — за іншими бога-ми, і посвячувались у таїнства, які з повним правом можна назвати найблаженнішими і в яких ми брали участь, незаплямовані й неторкнуті злом, що чекало нас у майбутньому. Допущені до непорочних, простих, не-змінних і щасливих видінь, ми споглядали їх у світлі чистому, самі чисті, до того ж не оповиті оболонкою, яку ми тепер називаємо тілом і яке мусимо носити, немов слімак свою домівку.

Заслугою пам'яті є те, що, тужачи за минулим, ми тепер так докладно про це розповіли. Що ж до краси, то, як ми казали, вона сяяла серед того, що там було. А коли ми прийшли сюди, то почали сприймати її блиск найвиразнішими з наших чуттів. А з тілесних чуттів, які тут нам дістаються, найгострішим є зір. І все ж за його допомогою не можна побачити мудрості. Як-би завдяки ньому перед нами виринало зриме відобра-ження мудрості чи якоєсь іншої якості, гідної любові,

то воно б викликало у нас незвичайну любов. А зараз лише одній красі випала на долю властивість бути найнаочнішою і найпривабливішою. Той, хто надто давно був посвячений у таїнства, або ж хто зіпсутий, оглядаючи якийсь земний предмет, що зветься прекрасним, не дуже тягнеться звідси туди, до самої краси. Через те він, споглядаючи красу, не відчуває шаноби, а натомість, спраглий насолоди, немов чотиринога тварина, 251 намагається лізти на неї і запліднити. Він не боїться, не соромиться грубо й зухвало ганятися за насолодами, навіть несумісними з природою. І навпаки, хто недавно був посвячений у таїнства і довго споглядав тоді усе, що там було, оглядаючи божественне обличчя або постать, які являють досконалу красу, той спочатку відчуває трепет, проймаючись страхом, схожим на той, що проймав його там. Згодом він дивиться на них з благоговінням, немов на Бога, і якби він не боявся набути репутації цілком одержимого, то приносив би жертви своєму улюбленневі, неначе статуй або Богові. А коли погляне на улюбленця, то відразу ж змінюється на обличчі і його, немов у гарячці, кидає у піт і незвичайний жар.

B Сприймаючи очима струмені краси, він зігрівається, завдяки чому зрошується природа пір'я, а від тепла розм'якшується все, що давно затвердро і засохло при основі пер, заважаючи їм рости. Від припливу поживи стрижні пір'їн набрякають, і пера починають швидко рости і поширюються на всю душу, адже раніше вона була вкрита пір'ям.

C У цей час у душі все кипить і вирує. Подібно, як той, у кого прорізуються зуби, відчуває сверблячку й дошкульний біль ясен, так само почуває себе душа того, у кого починають рости крила: щось у ній кипить, болить і лоскоче.

D При вигляді краси юнака душа всмоктує в себе частинки, що випромінюються з краси, а звуться вони привабливістю⁴⁴. Вбираючи їх, вона зігрівається, відчуває полегшу від болю і радіє. Коли ж вона розлучається

ся з юнаком, то в'яне, а отвори проходів, крізь які прорізуються пір'їни, зсихаються, затягуються і закривають парости пір'я. Вони, замкнені всередині разом із привабливістю, б'ються, немов пульс, і тиснуть на закритий їм вихід. Таким чином душа, вся поколота зсередини, шаліє й мучиться, однак і радіє, надалі зберігаючи пам'ять про прекрасне.

Оце схрещення двох протилежних почуттів — радості й болю — приводить душу в дивний стан: у розгубленості вона шаленіє, від нестягами не може ані спати вночі, ані залишатися на одному місці вдень. Охоплена тugoю, вона лине туди, де сподівається побачити наділеного красою. При його появлі в ній прокидається жага, а те, що було раніше закритим, відкривається. Душа заспокоюється, припиняються уколи й болі, 252 у цей час вона зазнає найвищої насолоди. Вона ні за що у світі добровільно не відпустить свого красеня, цінуючи його понад усе. Забуває вона і про матір, і про братів, і про всіх приятелів. Їй байдуже, що через недбайливість пропадає майно. Цілком знехтувавши звичаями й пристойністю, дотримування яких вона раніше проповідувала, душа готова по-рабськи служити своєму милому й лежати поруч із ним де завгодно. Бо, крім поклоніння перед ним, вона знайшла в ньому єдиного зцілителя своїх найтяжчих страждань.

Такий стан, про який іде мова, прекрасний хлопче, люди називають Еротом, а те, як звати це боги, тобі, либонь, видається смішним через незвичність найменування. Річ у тім, що, як гадаю, хтось із гомеридів⁴⁵ знає з невизнаних пісень два рядки про Ерота, з яких один надто сміливий і не дуже доречний. А співають їх так:

Люди назвали його самого Еротом крилатим.
Для богів він Крилач, бо крилам рости він каже⁴⁶.

Можна в це вірити, можна й не вірити, але, в кожному разі, причина такого стану закоханих саме в цьому.

- Хто із супутників Зевса потрапляє під владу Ерота, той може стійко винести й важчий тягар. Зовсім інакша справа з прихильниками Ареса, які виконували колобіг разом із ним. Коли вони опиняються в полоні Ерота і їм ввижається, нібіто їх кривдить той, у кого вони закохались, то вони стають кровожерливими та готові принести в жертву й самих себе, і свого улюбленаця. Те саме стосується й інших богів. Залежно від того, до оточення якого з богів людина належить, вона шанує і в міру власних сил наслідує у своєму житті свого божества, поки її нішо не зіпсувало й поки триває її перше існування. За його зразком людина спілкується і ставиться до тих, кого любить, та до інших. Кожен вибирає собі з-поміж красенів улюбленаця відповідно до свого характеру і, немовби це був сам бог Ерот, зображає і прикрашає його, неначе священну статую, аби вшановувати його й влаштовувати священнодійства на його честь.
- Супутники Зевса шукають у душі свого улюбленаця щось таке, що нагадувало б Зевса. Тому вони дивляться, чи має він природні здібності філософа або володаря, і коли їм поталанить знайти такого, вони закохуються і роблять все для того, аби він насправді виявився таким. Якщо раніше вони цій справі не приділяли уваги, то тепер, надолужуючи, посилено здобувають знання, де тільки можуть, а також на власну руку 253 намагаються збегнути душі обранців. Вони силкуються виявити і знайти також у самих собі природу свого божества-покровителя, і це їм удається, тому що повинні пильно вдивлятись у цього божества. Сприймаючи божество завдяки пам'яті, вони, сповнені одержимості, переймають від нього звичай й уподобання, наскільки людина може щось засвоїти від божества. Вважаючи, що цим вони зобов'язані улюбленацю, то ще більше прив'язуються до нього. Черпаючи сили у Зевса, немов вакханки, переливають почерпнуте в душу улюбленаця і роблять його в міру своїх можливостей подібним до їхнього божества.

B А ті, що слідували за Герою, шукають когось із царськими властивостями, і якщо знайдуть, то поводяться з ним подібним чином. Так само супутники Аполлона або якогось іншого бога шукають собі юнака з відповідними якостями, і коли їм пощастиТЬ на такого, то самі наслідують свого бога та й намовляють до цього свого улюбленаця. Далі вони, вміло керуючи ним, прилучають його до способу життя і властивостей свого бога, не виявляючи при цьому своєму улюбленацю ні ревнощів, ні нікчемного невдоволення. На-
C томість докладають усіх сил, аби він уподібнився до них самих і до бога, якого вони шанують. Отже, якщо прагнення по-справжньому закоханих і посвячення в тайства досягають своєї мети, то ці зусилля одержимих Еротом є прекрасними й приносять щастя коханому другові. А прихилити обранця до себе можна таким чином.

D На початку нашої розповіді ми поділили кожну душу на три частини, з яких дві порівняли з кіньями, а третю — з візником. Дотримуймося ж цього порівняння й тепер. Як ми казали, один з коней добрий, а другий ні. Проте не було сказано, чим саме один добрий, а другий поганий, а про це потрібно сказати. Отож один із них прекрасної статури, стрункий, гарно збудований, з високою шиею, з вигнутим храпом, білої масті, ка-роокий, честолюбний, але заразом стриманий і сумлінний. Він любить заслужену похвалу й не потребує батога; ним досить правувати лише наказом і словом.

E Другий — весь кривий, опасистий, погано збудований, з міцною і короткою шиею, кирпатий, чорної масті, ясноокий, з налитими кров'ю очима, зухвалий і чванькуватий, кошлатий біля вух, глухуватий, ледве слухається батога і стрекала.

Коли візник побачить щось варте любові й від цього видовища душа в нього розпалюється, вся вражена лоскотанням і жагою, тоді слухняний візникові кінь та-
254 кож керується властивою йому сором'язливістю і сам

стримує свій біг, аби передніми ногами не наскочити на улюблена.

Натомість другого коня візник не може повернути ні стрекалом, ні батогом: той з усіх сил жене навскоки поперед себе. З ним мучиться його сусід у запрягу, неспроможний впоратися з ним і візник. Він змушує обох наблизитись до улюблена, аби згадати любовну насолоду.

В А ті двоє спершу противляться та обурюються проти безсоромного й мерзенного примусу. Врешті-решт, коли ніщо не допомагає, вони подаються туди, куди їх тягне третій, уступають і вже погоджуються виконати те, що їм каже. Ось вони таки наближаються до улюблена і бачать його променисту постать.

Коли візник її бачить, його пам'ять лине до самої природи краси, знов оглядає, як вона височить на чистому й священному підвищенні. Дивлячись на неї, він С лякається і, пройнятий благоговінням, падає навзнак і тим самим натягає віжки так сильно, що обидва коні стають дібки. Один з них, не противлячись, радо затримується, а той, зухвалий, — дуже неохоче. Коли вони віддаляються, один з них від сором'язливості й пережитого потрясіння зрошує краплями поту всю душу. А другий, як тільки вщухне біль, спричинений вуздечкою й падінням, ледь відсапнувши, починає гнівно лягатись, грубо злословити візникові та своєму товаришу D по запрягові за те, що вони з боягузтва і слабкодухості порушили стрій і зламали угоду. Він знову намагається насильно змусити тих під'їхати до улюблена й ледве поступається їх умовлянню відкласти це на пізніше.

Коли надійде призначений строк, тоді добрий кінь і візник удають, ніби забули про це, але той їм нагадує і вдається до грубого насильства, ірже, рветься вперед, змушує підійти до улюблена, повторюючи ті самі слова, що й попередньо. Коли вони наближаються до улюблена, цей кінь нахиляється, задирає хвоста, кукає вудила і безтямно мчить вперед.

E Цим разом візникові доводиться ще гірше, ніж по-передньо. Він перехиляється назад, немов на перегонах перед метою, ще сильніше натягає вузечку, затиснуту зубами зухвалого коня, так що лайливий яzik і щоки того стікають кров'ю, пригинає до землі його крижі й клуби, завдаючи йому такого болю, що зухвалий кінь після кількох таких уроків стає покірним і слухняно підкоряється волі візника, втрачаючи зухвалість, а дивлячись на красеня, завмирає від страху.

Отож врешті-решт душа закоханого слідує за коханим

255 із сором'язливістю та пошаною.

B Хто не вдає закоханого, а опанований справжнім почуттям, той щиро обожнює свого улюблена. А юнак, хоч і відчуває до нього природну прихильність, але спершу уникає свого залицяльника, бо на нього впливають докори з боку товаришів чи інших осіб, мовляв, не личить зближатись із закоханим. Однак із часом молодий вік і неминучість роблять своє: він погоджується з тим спілкуватися. Адже ніде не написано, що поганий повинен дружити з поганим, а хороший з хорошим — ні.

Коли юнак стане розмовляти й товаришувати із закоханим, то його вражає доброзичливість залицяльника, і він переконується, що всі його близькі й друзі не можуть іти ні в яке порівняння з цим одержимим Богом другом.

C А поводячись так тривалий час і зустрічаючись у гімназіях та інших місцях зібрань, вони зближаються між собою. Тоді-то струмінь променів, який Зевс, полюбивши Ганімеда⁴⁷, назвав потягом, щедро спливає на улюблена, частково проникаючи в нього, а частково переливаючись назовні, коли той уже переповнений. Подібно, як вітер або звук, відлунюючи від гладеньких і твердих предметів, знов лине туди, звідки походить, так і струмінь краси повертається до красеня крізь очі — звичайним шляхом проникання в душу. І коли цей струмінь туди проникне, він рясно зрошує отвори

D

пер, прискорює їх ріст і наповнює любов'ю душу улюблена. Отже, він любить, але не знає кого, не усвідомлює свого стану й нездатний його пояснити, як той, хто заразився хворобою очей⁴⁸, не може подати її причини. Адже він не помічає, що в закоханому, немов у дзеркалі, він бачить самого себе. Коли той при ньому, то в нього самого, як і в того, біль вгамовується. Коли ж його немає, то улюбленець тужить так само, як і той за ним, і його взаємність — це лише подоба любові закоханого; а називає і вважає він її не любов'ю, а дружбою.

Як закоханий, так і він запалюється бажанням — хоч не таким сильним — бачити один одного, торкатись, обійтися, лежати разом; ясна річ, незабаром він і почне так робити.

Коли вони так разом лежать, тоді неприборканий
256 кінь закоханого має що сказати візникові й у нагороду за таку працю вимагає хоч дрібку насолоди. Натомість кінь улюблена не має що сказати, і той, сповнений полум'яної жаги, безпорадний, обіймає закоханого, цілує й пестить як найбільшого друга. Коли вони разом лежать, він готовий не відмовити ні в чому, аби той тільки попросив. Але другий кінь разом із візником противляється цьому, бо так їм наказує сором'язливість і розум.

Якщо в них беруть гору кращі духовні якості, які скеровують їх на чесне життя й заняття філософією, то закоханий і його улюбленець живуть собі щасливо й у злагоді, поводячись скромно та зрівноважено. А це тому, що зуміли втихомирити ту частину душі, в якій тайлось зло, натомість дали повну волю тій, в якій зкладена чеснота. Після смерті, набувши крил і легкості, вони здобувають перемогу в одному з трьох видів справжніх олімпійських змагань⁴⁹, а більшого добра не може нікому дати ні людська розсудливість, ні божественна нестяма.

С Якщо ж вони ведуть життя нікчемне, далеке від філософії, сповнене честолюбства, то може статися, що

неприборкані коні здолають їх душі, захопивши їх зне-
нацька в хвилину сп'яніння або під час іншого безтур-
ботного поводження, зведуть їх разом і змусять вибрати
й зробити те, що загал вважає за найбільше щастя. Зро-
бивши це один раз, вони й надалі будуть займатися тим
D же, хоч і зрідка, бо така поведінка не знаходить схва-
лення всієї душі. Вони також живуть дружно, хоч уже
не так, як перші, поки триває їх любов і навіть коли
вона промине. Вони вважають, що, зобов'язавшись
дотримуватись вірності один одному, не личить пору-
шувати зобов'язання й ворогувати. У хвилину смерті
вони покидають тіло, хоч не окрилені, але сповнені
прагнення окрилитись, так що вони також одержують
чималу винагороду за свою любовну нестяму. Адже не
годиться, щоб сходили в темряву й пускалися в підзем-
E ну мандрівку ті, які вже ступали по піднебесних доро-
гах; навпаки, їм призначено долею вести життя світле
та бути щасливими, мандруючи разом, а коли стане
строк, одночасно дістати крила за те, що колись кохали.

Ось скільки великих і божественних дарів може
дати тобі, юначе, дружба закоханого. А спілкування
з незакоханим, розчинене нетривкою розсудливістю,
приносить тільки нетривкі та скупі плоди, породжує в
душі милого нікчемний світогляд, який юрба вихваляє
як чесноту. Це врешті-решт спричиниться до того, що
257 душа буде дев'ять тисяч років бездумно поневірятись
по землі й попід землею.

Отак, дорогий Ероте, в міру наших можливостей
приносимо тобі як подарунок найкращу і найпрекрас-
нішу покаянну промову. Довелося виголосити її заради
Федра, до того ж вдаючись до більш поетичних ви-
словів. Вибач мені за першу промову та схвали другу.
Будь же прихильним і доброзичливим: не відбирай у
мене й не губи в гніві ласково дарованого мені мистец-
ства кохання. Поспrijай же, щоб я став іще дорожчим
красеням, ніж був досі. Якщо в попередній розмові ми
з Федром висловили щось неприємне тобі, то вважай
винуватцем цього Лісія: він-бо батько тієї промови.

Відверни його від подібних промов, а приверни його на бік філософії, до якої вже звернувся його брат Полемарх, щоб оцей прихильник Лісія перестав вагатись, як зараз, а присвятив своє життя тільки Еротові й філософії.

Федр. Молюся й я з тобою, Сократе: якщо так для нас краще, нехай так і збудеться. А я вже давно захоплююсь твоєю промовою, тим, наскільки ти краще опрацював її, ніж першу. Я навіть боюсь, коли б Лісій не видався мені безпорадним, якби забажав позмагатись і виголосити ще якусь промову. Та й чи знаєш ти, дивний чоловіче, що не так давно один із наших державних діячів⁵⁰ також ганив його і лаяв, у цій лайці називаючи його писакою промов. Можливо, в ньому озветься самолюбство й він перестане писати.

Сократ. Ой молодий чоловіче, смішні речі ти говориш! Ти, видно, зовсім не знаєш свого приятеля, коли гадаєш, що він такий ляклівий. Як тобі здається, чи той, хто ганив його, говорив серйозно?

Федр. Так мені здавалося, Сократе. Зрештою, ти так само добре, як я, знаєш, що найвпливовіші й найповажаніші в державі люди соромляться писати промови й залишати по собі їх рукописи, боячись, аби поголос не назвав їх софістами.

Сократ. Ти забув, Федре, що солодкий закрут⁵¹ одержав свою назву від великого закруту на Нілі. Крім цього закруту, ти не помічаєш, що якраз найчестолюбніші державні діячі залюбки пишуть промови й залишають по собі їх рукописи. А коли хтось пише свою промову, то так любить тих, хто його хвалить, що на першому місці подає імена тих, які десь колись його похвалили.

Федр. Не розумію, що ти маєш на увазі.
258 Сократ. Не розумієш? Хіба тобі не відомо, що на початку кожної промови державного діяча насамперед подається ім'я того, хто її похвалив?

Федр. Як це розуміти?

Сократ. «Постановила рада», або «народ», або вони обое, «такий-то вніс законопроект» — адже так починаються промови державного змісту. А хто виступав з промовою і написав її, той вельми поважно й похвально називає власну особу, далі викладає суть, хизуючись своєю мудрістю перед тими, хто його похвалив. При цьому інколи його твір виходить надто в розтягнутий. Як гадаєш, хіба така промова не була написана?

Федр. По-моєму, ні.

Сократ. А якщо його законопроект проходить, промовець виходить із театру задоволеним⁵². Якщо ж законопроект відхиляють і промова не виявиться гідною запису, то сумує й він, і його приятелі.

Федр. Ще й як!

Сократ. Виходить, що вони, напевно, не тільки не нехтують цим заняттям, але й знаходять у ньому задоволення?

Федр. Безумовно.

Сократ. А що буде, коли з'явиться такий здібний соратор або цар, який, наділений владою Лікурга, Солона або Дарія⁵³, обезсмертить себе й державу як творець промов? Хіба він не буде вважати себе богорівним за життя? І хіба наступні покоління не будуть такої ж думки, коли побачать твори, які він залишив по собі?

Федр. Цілком певно.

Сократ. Якої ти думки, чи хтось із таких людей, навіть якщо йому не подобається Лісій, ганив би його за те, що той пише промови?

Федр. Згідно з тим, що ти говориш, трудно в це повірити, інакше він мусив би ганити власні уподобання.

Сократ. Виходить, кожному ясно, що писання промов саме собою не є нічим ганебним.

Федр. А що є ганебним?

Сократ. Те, гадаю, коли хтось говорить і пише не гарно, а ганебно і злостиво.

Федр. Це зрозуміло.

Сократ. У чому ж полягає вміння писати добре або писати погано? Чи не повинні ми, Федре, з цієї точки зору розглянути Лісія або когось іншого, хто будь-коли писав або буде писати, чи йдеться про твір суспільного змісту, чи приватного, віршований поетом або ж без розміру, написаний звичайною людиною.

E   Федр. Ти питаєш, чи ми повинні? Щиро кажучи, для чого ж тоді жити, як не для таких насолод? Адже ж не для тих насолов, відчуття яких спершу треба вистраждати, а таким буває майже все, що приносить насолоду нашому тілу. Тому ті насолови слушно називаються рабськими.

Сократ. До того ж, часу в нас, здається, досить. Та й цикади над нашими головами співають і про щось 259 розмовляють, як це звичайно буває у спеку, і, як мені здається, дивляться на нас. Якщо вони побачать, що ми, заколисані ними, як чимало людей, дрімаємо в полуднє, то слушно посміються з нас. Вони вважатимуть, що це якісь раби прийшли сюди, в оцей затишок, і сплять, мов ті вівці в полуночеву пору біля джерела. Як-
B   що ж вони побачать, що ми, зайняті розмовою, незачаровані пропливаємо мимо них, немов повз Сирен⁵⁴, то вони, певно, зрадіють і піднесуть нам почесний дар, який їм надали боги, щоб роздавати людям.

Федр. Який же то дар вони мають? Мушу визнати, що нічого про це нечув.

Сократ. Ой, це негарно, що людина, яка любить Муз, не чула про це. Як гласить переказ, цикади колись давно були людьми, аж поки не з'явилися Музи⁵⁵. А коли народилися Музи й виник спів, то деякі тогочасні люди до такої міри були пойняті захопленням, що задля співу забували про їжу й пиття, і внаслідок цього непомітно вмирали. Від них і походить рід цикад. Вони одержали від Муз здатність обходитися без їжі й пиття⁵⁶ та лише співати, поки не помрутуть. Потім вони подаються до Муз і розповідають кожній, хто яку з них D   поважає тут, на Землі. Терпсіхорі⁵⁷ доповідають про тих, хто шанував її в хороводах, і клопочуться перед нею про

ласку для них. Ерато повідомляють про тих, хто вшановує її в любовних піснях, подібно й інших, кожну зокрема, відповідно до роду їх шанування. Найстаршу з Муз — Калліопу — і наступну за нею — Уранію — повідомляють про людей, які присвятили все життя філософії й шанували те, що підлягає цим Музам. Адже з-поміж Муз ці дві, найбільше піклуючись про дослідження неба й пізнання мови богів і людей, наділені найчарівнішим голосом. Отож із багатьох причин ми з тобою повинні про щось розмовляти, а не спати в полуднє.

Федр. Хай так буде, розмовляймо.

E Сократ. Отже, нам треба розглянути — згідно з завданням, яке ми поставили перед собою, — в чому полягає добре або погане мовлення і писання.

Федр. Так, звичайно.

Сократ. Якщо промова має бути доброю і гарною, чи не потрібно ораторові своїм розумом осмислити справжню суть того, про що він повинен говорити?

Федр. Якщо зайшла мова про це, дорогий Сократе, то я чув, що тому, хто має намір стати оратором, не потрібно знати, що є справді справедливим. Йому досить знати, що видається справедливим більшості, яка буде судити. Стосовно того, що справді добре чи гарне, вистачає знати, що таким видається. Адже саме в цьому полягає переконування людей, а не в допомозі істини.

Сократ. Не слід, звичайно, легковажити того, що кажуть мудрі люди, але все ж треба придивитись, чи правду вони кажуть. Тому й сказане тобою не може залишитись без розгляду.

Федр. Твоя правда.

Сократ. Розгляньмо це таким чином.

Федр. Яким?

Сократ. Припустімо, що я переконав би тебе придбати коня, щоб вирушити в похід проти ворога, але ми з тобою обое не мали б поняття, що таке кінь,

та й про тебе я знати би тільки те, що Федр вважає ко-
нем свійську тварину з великими вухами.

Федр. Це було б дуже й дуже смішно.

Сократ. Е, не це смішно, а ось якби я після того,
як написав хвалебне слово ослові, називаючи його ко-
нем, серйозно переконував би тебе й доводив, що не
лише в домашньому господарстві, а й на війні варто
мати таку тварину, бо з нею зручно битись і на ній
можна перевозити вантаж, та й в багатьох інших випад-
ках вона корисна.

Федр. Ой, це було б надзвичайно смішно!

Сократ. А хіба не краще те, що смішне і приємне,
ніж те, що страшне і вороже?

Федр. Звичайно.

Сократ. Отже, якщо ритор, який не знає, що таке
добро, а що зло, маючи перед собою таких самих не-
трямущих громадян, вихваляючи осла як коня, а зло як
добро, та ще й, зважаючи на думку юрби, переконає її
зробити щось погане замість доброго, то які ж плоди,
на твою думку, пожне красномовство після такого
засіву?

260   Федр. Жалюгідні.

Сократ. Зрештою, мій друже, чи не надто гостро
ми критикуємо мистецтво красномовства? Адже воно,
либонь, могло б заперечити нам таким чином: «Що за
нісенітниці ви верзете, диваки! Нікого, хто не знає істини,
я не примушую вчитись говорити. Навпаки, якщо
моя порада щось важить, то хай і той, хто знає істину,
оволодіває мною. Я стверджую таке: навіть той, хто
знає істину, не обійтеться без моєї допомоги і не зуміє
вміло переконувати іншими засобами».

Федр. Хіба ж воно говорить неправду, висловлю-
ючи такий погляд?

Сократ. Згоден, якщо буде підтверджено доказа-
ми, що красномовство є мистецтвом. Мені ж здається,
В начебто я чую, як деякі з цих доказів наближаються
сюди і засвідчують протилежне, тобто що красномов-
ство бреше і не є мистецтвом, а навичкою, яка не має

нічого спільногого з мистецтвом. Лаконці кажуть, що справжнього мистецтва слова не буває і ніколи не буде без пізнання правди⁵⁸.

Федр. Отже, такі докази потрібні, Сократе. Приведи їх сюди і розпитай, що і як вони кажуть.

Сократ. Ходіть-но сюди, благородні істоти, і перевеконайте Федра, гарного хлопця, що він, якщо не буде достатньо тямущим у філософії, ніколи не зможе як слід говорити про будь-що. Хай же Федр відповідає нам.

Федр. Питайте.

Сократ. Хіба мистецтво красномовства не є якимось умінням впливати на людські душі за допомогою промов не тільки в судах або на інших громадських зібраннях, але й у приватному житті? Воно одне й те ж, чи йдеться про справи⁵⁹ великої ваги, чи маловажливі. І хоч би де правильно вдаватися у важливих справах чи дрібних, — воно від цього нічого не втрачає. Чи, може, ти чув про це щось інше?

Федр. Клянусь Зевсом, чув не зовсім таке. Промовляють і пишуть згідно з правилами мистецтва красномовства передусім для виступів у суді або на Народних зборах. Більше нічого я не чув.

Сократ. Виходить, ти чув лише про настанови в красномовстві, які писали у вільні хвилини під Іліоном Нестор⁶⁰ і Одіссеї, а про настанови Паламеда ти не чув?⁶¹

Федр. Та й, клянусь Зевсом, не чув і про наставни Нестора, якщо тільки під Нестором ти не розумієш Горгія⁶² і під Одіссеєм — якогось Трасіманаха чи Феодора.

Сократ. Можливо. Але облишмо їх. Скажи мені, що роблять на суді позивач і відповідач? Хіба не сперечаються вони один з одним, чи назовемо це якось інакше?

Федр. Саме так.

Сократ. Сперечаються про те, що справедливе, а що несправедливе?

Федр. Так.

Сократ. І той, хто це робить вміло, зможе домогтися, що та сама справа одним і тим же людям видається то справедливою, то, якщо забажає, несправедливою?

Федр. Не інакше.

Сократ. Подібно ж на Народних зборах одне і те ж може видаватись громадянам інколи добрим, а інколи протилежним.

Федр. Так, звичайно.

Сократ. Ну, а хіба нам не відомо, що Елеат Паламед⁶³ говорить так уміло, що одне й те ж видається слухачам подібним і неподібним, що щось є одним і його багато, або щось перебуває в спокої і воно рухається?

Федр. Так, відомо.

Сократ. Отже, словесне сперечання відбувається не тільки на суді та Народних зборах, а й, очевидно, в усьому, хоч би про що йшла мова, виявляється оце загальне мистецтво, якщо воно є мистецтвом. З його допомогою будь-хто зуміє уподібнити будь-яку реч усьому, чому тільки можна, і, з другого боку, вивести на чисту воду іншого, якщо той вдається до незрозумілих уподібнень.

Федр. Власне кажучи, як ти це розумієш?

Сократ. Гадаю, допитливому все стане ясним через таке порівняння: де, по-твоєму, легше можна помилитися — там, де речі дуже різняться одна від одної, чи там, де мало чим?

262   Федр. Там, де мало чим.

Сократ. Ну, а як легше перейти до протилежного поняття — поступово чи відразу ж різко?

Федр. Зайве запитання.

Сократ. Виходить, що той, хто хоче ввести в оману іншого, а самому не стати обманутим, повинен точно розпізнавати подібність і неподібність усіх речей.

Федр. Повинен.

Сократ. А чи зможе той, хто не знає правди ні про одну річ, розпізнати хоч би більшу або меншу подібність цієї незнаної йому речі до інших речей?

Федр. Не зможе.

Сократ. Ось бачиш, тепер ясно: щодо тих, хто уявляє собі щось інакше, ніж воно є насправді, і стає жертвою обману, причина помилки полягає у подібності між речами.

Федр. Так воно й буває.

Сократ. Отже, чи можливо, щоб уміло зумів робити поступовий перехід від одного подібного предмета до іншого той, хто щоразу відводить від справді існуючого до його протилежності? До того ж як він сам може уникнути помилки, якщо не знає, чим є насправді кожна річ?

Федр. Це неможливо.

Сократ. Отже, друже мій, хто не знає істини, а тільки ганяється за невірогідними припущеннями, у такого мистецтво красномовства буде не мистецтвом, а посміховищем.

Федр. Мабуть, що так.

Сократ. Хочеш тепер розібратись, що в промові Лісія, яку ти маєш при собі, і в тих промовах, які ми з тобою виголосили, згідно зі сказаним попередньо, відповідає мистецтву, а що ні?

Федр. Дуже радо, бо досі ми говорили сухувато, голослівно, без достатніх прикладів.

Сократ. Здається, це щасливий збіг, що обидві виголошені промови можуть правити за приклад того, як людина, хоч і знає істину, але може для забави вводити в оману своїх слухачів. Щодо мене, то я, Федре, винуватцями цього вважаю тутешніх богів. А можливо, і ті вішунки Муз, співухи над нашими головами, надихнули нас цим даром. Адже хто-хто, а я зовсім не причетний до мистецтва слова.

Федр. Може, воно й так, як ти кажеш, тільки поясни свою думку.

Сократ. Ну ж бо, прочитай мені початок промови Лісія.

Федр. «Про що мені йдеться, ти знаєш, чув уже й про те, що буде для нас, як гадаю, корисним, якщо ми з тобою поладнаємо. Думаю, що моєму проханню не зашкодить та обставина, що я в тебе не закоханий. Адже закохані, коли промине їхня пристрасть, шкодують...»

Сократ. Підожди-но. Річ у тім, що ми хотіли від-
263 значити, в чому полягають вади й прикмети твору Лісія.

Федр. Так.

Сократ. Чи ж не ясно кожному, що в питаннях такого роду ми в дечому погоджуємося, а в дечому розходимося?

Федр. Здається, я розумію, про що ти кажеш, але висловись ще ясніше.

Сократ. Коли хтось вимовить слово «залізо» або «срібло», хіба ми обое не уявляємо одне й те ж?

Федр. Звичайно.

Сократ. А коли — слово «справедливість» або «добро», хіба той чи той не розуміє їх по-різному і хіба ж тоді ми не розходимося один з одним і навіть самі з собою?

Федр. Безперечно.

В Сократ. Отже, в дечому ми згідні, а в дечому — ні?

Федр. Аякже.

Сократ. У чому ж нас легше обманути і де красномовство виявляє більшу силу?

Федр. Очевидно, в тому, в чому не маємо виробленого погляду.

Сократ. Значить, той, хто хоче оволодіти мистецтвом красномовства, повинен насамперед визначити свій напрямок у ньому, збегнути, в чому полягає особливість двох його різновидів — того, де погляди загалу мінливі, і того, де цього немає.

С Федр. Хто збегнув би це, Сократе, той засвоїв бій чудову різноманітність красномовства.

Сократ. Далі, я вважаю, що в кожному окремому випадку не можна випускати з поля зору, а навпаки, потрібно якомога точніше відчувати, до якого різновиду красномовства належить те, про що хтось намітив собі говорити.

Федр. Не інакше.

Сократ. Ідімо далі. А що скажемо про любов? Чи вона належить до тих понять, щодо яких є розбіжність у поглядах, чи ні?

Федр. Звичайно, до тих, щодо яких є розбіжність у поглядах. А то б як, на твою думку, можна було висловити про неї все, що ти допіру наговорив, тобто що вона то згубна для закоханого і для улюблена, то, з другого боку, що вона велике добро.

Сократ. Влучно сказано. Але скажи ще ось що, бо я, захопившись, добре не пам'ятаю: чи я дав визначення любові на початку своєї промови, чи ні?

Федр. Клянусь Зевсом, визначив, причому надзвичайно точно.

Сократ. Отож-бо! Наскільки, згідно з твоїми слівами, Німфи, дочки Ахелоя, і Пан, син Гермеса⁶⁴, вправніші у красномовстві, аніж Лісій, син Кефала! Якщо я не помиляюсь, він на початку свого любовного твору змусив нас припустити, що любов є одним з виявів буття, щоправда таким, який йому самому вигідно було трактувати, і відповідно до цього він розгортає дальший хід своєї промови. Хочеш, ми ще раз прочитаємо її початок?

Федр. Добре, якщо така твоя воля. Тільки ти не знайдеш того, що шукаєш.

Сократ. Читай же ти, щоб почuti самого Лісія.

Федр. «Про що мені йдеться, ти знаєш, чув уже й про те, що буде для нас, як гадаю, корисним, якщо ми з тобою поладнаємо. Думаю, що моєму проханню не зашкодить та обставина, що я в тебе не закоханий. Адже закохані, коли промине їхня пристрасть, шкодують, що робили добро коханим...»

Сократ. У нього, як видно, даремно шукати те, про що нам ідеться. Він навіть не з початку, а десь із кінця намагається переплисти на спині через промову й починає з того, на чому закінчив би свою розмову закоханий з улюбленицем. Хіба воно не так, дорогий друже?

- B   **Федр.** Справді, Сократе: те, що тут сказано, власне кажучи, схоже на кінець промови.

Сократ. А як решта? Чи не здається тобі, що все у цій промові понакидано будь-як? Або ж чи, на твою думку, те, що там є на другому місці, обов'язково мусить стояти на другому місці, а не однаково добре стояло б там щось інше? Принаймні мені, неукові, бачиться, що цей письменник безсоромно висловлював усе, що йому спадало на думку. Чи, може, ти вбачаєш тут якусь письменницьку необхідність, через яку Лісій розмістив усе саме в такій послідовності?

- C   **Федр.** Ти надто люб'язний, якщо думаєш, що я здатний так докладно оцінити властивості цього твору.

Сократ. У всякому разі, ти не заперчиш того, що будь-яка промова має бути побудована немов жива істота: у неї повинно бути тіло, голова й ноги, а тулуб і кінцівки повинні бути у відповідному відношенні до цілого.

Федр. Не інакше.

- C   **Сократ.** Отже, розгляньмо з цієї точки зору, чи так стойть справа з промовою твого друга, чи інакше.
- D   **Ти** побачиш, що вона анітрохи не відрізняється від напису, що, як кажуть, був на гробниці фригійця Мідаса⁶⁵.

Федр. Який же це напис і що в ньому особливого?

Сократ. От як він звучить:

«Бронзова дівчина я, що могилу Мідаса пильнує,
Поки ріки будуть текти й зеленіти дерева,
Я невідлучно буду стояти на сумній цій могилі,
Всім перехожим кажу, що тут Мідас спочиває».

- E   **Ти**, гадаю, помітив, що там усе одно, який рядок читати першим, а який — останнім.

Федр. Та ти насміхаєшся з нашої промови, Сократе!

Сократ. Тоді залишмо її, щоб ти не гнівався, хоча мені бачиться, що в ній є чимало прикладів, на які 265 варто звернути увагу, але не намагаючись їх наслідувати. Перейдімо тепер до інших промов. У них, на мою думку, є дещо таке, на що повинні звернути увагу ті, хто хоче досліджувати красномовство.

Федр. А що саме?

Сократ. Ці дві промови суперечили одна одній. Одна з них стверджувала, що треба бути прихильним до закоханого, а друга — що до незакоханого.

Федр. Причому це стверджувалось дуже впевнено.

Сократ. Я думав, що ти скажеш «не斯特имно», як воно й було насправді. Саме цього я чекав. Адже ми твердили, що любов — це свого роду нестяма. Чи не так?

Федр. Так.

Сократ. А нестями бувають двох видів: один є наслідком людських захворювань, а другий має місце тоді, коли людина з волі богів відхиляється від звичайного стану.

В Федр. Правильно.

Сократ. Божественну нестяму — дар чотирьох богів — ми поділили на чотири види: пророче натхнення ми приписали Аполлонові, посвячення в тайнства — Діонісові, поетичне натхнення — Музам, четвертий вид віддали Афродіті й Еротові. Ми доводили, що найкрасішим із цих видів є любовна нестяма. Не знаю, як ми зобразили любовний стан: можливо, ми хоч трохи підійшли до істини, а можливо, й відійшли від неї. До не дуже переконливого розмірковування ми приєднали міфічний гімн, в якому благоговійно і пристойно прославили мого й твого, Федре, володаря Ерота, покровителя вродливих юнаків.

Федр. Я тебе слухав із великою приємністю.

Сократ. Тепер постараємось дійти до того, як наше розмірковування від осуду почало переходити до похвали.

Федр. Як же, на твою думку?

Сократ. Мені здається, що весь зміст промови був, по суті, жартом, тільки те, що там було сказано випадково, належить до двох різновидів розмірковування. А вміло застосувати силу кожного з них — оце було б вдячним завданням.

Федр. Що ж це за різновиди?

Сократ. У першому слід звести до однієї загальної ідеї всі розрізнені поняття, щоб точно визначити кожне з них і з'ясувати предмет повчання. Так ми й вчинили, коли зайшла мова про Ерота. Тоді насамперед було визначено, ким він є, далі — чи добре, чи й недобре — ми продовжували розмірковувати про нього — у всякому разі, наше розмірковування вийшло ясним і без жодних суперечностей.

E **Федр.** А що ти розумієш під другим різновидом?

Сократ. Другий різновид розмірковування, наспаки, полягає у вмінні розділити все на види, на природні складові частини, не намагаючись роздрібнювати ані однієї частини, як це робить поганий кухар. Так, у наших недавно виголошених промовах ми віднесли 266 до одного загального виду всі прояви нерозумного мислення. Так само як у людському тілі є дві однакові сторони, одна з яких називається правою, а друга — лівою, так є й два способи мислення. У наших двох промовах ми визнали нерозумне мислення як один властивий нам від природи вид і в першій промові виділили немовби ліву частину. Потім ми знову розділили її, поки нарешті знайшли, так би мовити, ліву любов, яку **V** ми цілком слушно ганили. В другій промові ми підійшли до нестями з правого боку і знайшли там одноіменну з першою, зате божественну любов, їй віддали перевагу і хвалили за те, що вона є джерелом велико-го щастя.

Федр. Дуже правильно кажеш.

Сократ. Федре, я сам дуже люблю такі події на частини та зведення їх в одне ціле. Завдяки цьому нахилові я можу правильно говорити й мислити. І якщо

в когось помічаю вміння розгледіти ціле та його природно пов'язані частини, то я «слідую за ним, неначе за богом»⁶⁶. До тих, хто вміє це робити, я звертаюсь, C називаючи їх досі, — бозна, правильно чи неправильно, — «діалектиками»⁶⁷. А тепер скажи, як треба називати тих, хто вчився у тебе і в Лісія? Чи це не є якраз оте мистецтво красномовства, за допомогою якого Трасімах та йому подібні стали митцями промов і роблять такими інших, хто тільки приносить їм подарунки, немов царям?

D Федр. Вони й справді неначе царі, але нічого не тямлять у тому, про що ти питаєш. Як на мене, то ти правильно назвав цей вид розмірковування «діалектикою», а от красномовство, як мені бачиться, все ще від нас вислизає.

Сократ. Що ти кажеш? Було б дуже добре, якби не тільки діалектика, а й щось інше, окрім неї, заслуговувало на називу мистецтва. Так чи інак, ми повинні не ухилятись, а поговорити про те, що таке красномовство.

Федр. Про це багато написано в книгах, присвячених мистецтву красномовства.

Сократ. Добре, що ти згадав їх. На мій погляд, на самому початку промови повинен бути вступ. Чи це ти називаєш прикметами мистецтва, чи ні?

E Федр. Так.

Сократ. Друге місце у промові займає розповідь із вміщеними в ній свідченнями, третє — докази, четверте — правдоподібні висновки. А цей незрівнянний митець у красномовстві, родом із Візантія, додає ще підтвердження й додаткові твердження.

Федр. Ти маєш на увазі шановного Теодора?

267 Сократ. А кого ж іншого? В обвинувальній і захисній промові, — твердить він, — слід додати ще спростування і додаткове спростування. А хіба ж можна не поставити на чільному місці прекрасного Евена з Парросу?⁶⁸ Він-бо перший винайшов побічні пояснення і непряму похвалу. Дехто каже, начебто він для легшо-

го запам'ятовування виклав віршем свої міркування про непрямий осуд. Ох і вигадливий же він чоловік! А Тісія⁶⁹ і Горгія не торкнемось? Адже саме вони доводять, начебто ймовірності слід віддавати перевагу перед істинною; силою свого красномовства вони мале видають за велике, а велике — за мале, нове — за давнє, а давнє — за нове. Ім належить уміння складати то стислі, то безмежно довгі промови на будь-яку тему. Коли я розповів про це Продіку⁷⁰, він розсміявся і відповів, що тільки він відкрив справжні правила красномовства: промови, на його думку, не повинні бути ні довгими, ні короткими, а мати міру.

C   Федр. Дуже розумно, Продіку!

Сократ. А Гіппія⁷¹ не згадаємо? Я вважаю, що однакових поглядів із Продіком був наш гість з Елеї⁷².

Федр. Очевидно.

Сократ. А що нам сказати про «Музей слів» Поля⁷³ — про його повтори, вислови, образні вирази, про збірник милозвучних слів Лікімнія, який він подарував Полові?

Федр. А чи не було чогось подібного у Протагора?⁷⁴

D   Сократ. Він розробив учення про мовну правильність, та й йому належить ще чимало цінного. Але у жалібно-слізних промовах про старість і біdnість, на мій погляд, завдяки силі красномовства узяв гору халкедонець⁷⁵. Чарами свого красномовства він здатний викликати гнів у юрби і знову приборкати розгніваних. Так принаймні він запевняв. Він також митець зводити наклепи й відхиляти їх.

Щодо закінчення промови, то всі більш-менш сходяться у поглядах, лише одні називають його оглядом, а інші — інакше.

Федр. А чи ти згоден, що наприкінці треба в головних рисах нагадати слухачам, про що була мова?

Сократ. Я так думаю, але що ти ще можеш сказати про мистецтво красномовства?

Федр. Та дрібниці, про які не варто говорити.

268 Сократ. Залишмо дрібниці осторонь. Краще зо-середитись на питанні, яку силу має мистецтво крас-номовства і коли вона виявляється.

Федр. Вона особливо виявляється на велелюдних зборах, Сократе.

Сократ. Так воно і є. Але ти, шановний, при-глянься й скажи, чи ти такої ж думки, як і я, що ос-нова їх тканини не є міцною.

Федр. Поясни, будь ласка, свою думку.

Сократ. Скажи-но мені, якби так хтось прийшов
B до твого приятеля Еріксімана⁷⁶ або до його батька Аку-
мена і сказав: «Я вмію впливати на людське тіло так,
що воно, відповідно до мого бажання, нагрівається або
холоне, або, якщо мені забагнетися, викличу блюван-
ня або пронос та інші подібні дії. Оскільки я це вмію,
то я вважаю себе лікарем і можу зробити лікарем й
іншого, кому я передам своє знання». Що, на твою
думку, відповіли б на це Еріксіман або Акумен?

Федр. Не інакше, як запитали б його, чи він та-
кож знає, кому, коли і якою мірою слід подавати ліки.

C Сократ. А якби він на це відповів: «Нічого цьо-
го не знаю, але вважаю, що мій учень сам зможе зро-
бити те, про що ти питаєш»?

Федр. Гадаю, вони сказали б, що цей чоловік не-
сповна розуму: він щось прочитав у книгах чи випад-
ково в його руки потрапили якісь ліки, і тому йому
здається, що став лікарем, хоч не тямить нічого в ме-
дицині.

D Сократ. А якби так хтось прийшов до Софокла
або Евріпіда та сказав, що він уміє складати довжелезні
промови про маловажливе, натомість про важливе —
дуже стислі й, якщо захоче, може робити їх то жаліс-
ливими, то, навпаки, грізними та страшними — одне
слово, якими завгодно, і що, навчаючи такого мистец-
ства, він передасть іншим уміння писати трагедії?

Федр. Як на мене, Сократе, то трагіки висміяли
б його, як і кожного, хто вважає, начебто трагедія є чи-
мось іншим, ніж гармонійним поєднанням складових

частин, які пристають одна до одної та утворюють єдине ціле.

Сократ. Все ж гадаю, що вони не шпетили б його грубо. Подібно знавець музики, зустрівши чоловіка, якому ввижається, що він знається на гармонії тільки тому, що вміє підібрати для струни високий або низкий тон, не відповів би різко: «Нешчасний, ти, видно, з глузду з'їхав», — а, навпаки, дуже лагідно, як личить справжньому митцю: «Шановний, певна річ, це також повинен знати той, хто хоче стати знавцем гармонії. Буває, що хтось має таку вправу, як ти, але не має знання гармонії. Ти маєш необхідне попереднє поняття з гармонії, але самої гармонії ти ще не знаєш».

Федр. Цілком слушно.

269 Сократ. Отже, і Софокл сказав би тому, хто перед ним похвалявся б, — що в нього є початкові поняття про мистецтво трагедії, але самим мистецтвом ще не володіє. Та й Акумен відповів би, що хвалько має лише перші навички з лікування, але самим лікувальним мистецтвом ще не оволодів.

Федр. Безперечно.

Сократ. Ну, а як учинив би медоустий Адраст⁷⁷ або Перікл⁷⁸, якби вони почули про такі привабливі словесні витівки, які ми цьойно згадували, — про стисливість і образність висловлювання та про все те, що, як ми сказали, потрібно докладно висвітлити? Чи вони обурювалися б, як ми з тобою, а через невихованість чи не вихопилося б з їхніх уст лайливе слово про тих, хто таке пише і навчає, видаючи це за мистецтво красномовства?

Або, може, вони, бувши розумнішими від нас, тільки злегка дорікнули б таким чином: «Сократе й Федре, не беріть собі цього до серця, а ставтесь поблажливо, якщо люди, які взагалі не вміють належно розмірковувати, є неспроможними визначити, що таке мистецтво красномовства. Як наслідок, маючи лише попередні необхідні поняття, вони вважають, начебто винайшли мистецтво красномовства. Вони повчують

інших, і їм здається, ніби тим викладають засади досконалого красномовства. А вміти переконливо говорити про будь-що й поєднувати все в єдине ціле — це, на їхню думку, дрібниці, а в їхніх учнів таке вміння нібито повинне з'явитись саме собою, коли вони почнуть виголошувати промови».

D   Федр. Справді так, Сократе, виглядає те мистецтво, якого навчають й про яке пишуть ці люди, видаючи його за красномовство. Здається мені, що ти маєш слушність. Але чи можна оволодіти мистецтвом справжнього й переконливого красномовства і як це зробити?

Сократ. Очевидно, можна і навіть необхідно, Федре, так само як можна стати досконалим борцем або навчитися дечого іншого. Якщо в тебе є обдаровання красномовства від природи, то ти станеш видатним промовцем, удосконаливши його знанням і вправами. А якщо тобі чогось такого не вистачатиме, то тебе це віддалятиме від досконалості. Що ж до мистецтва красномовства, то мені здається, що шлях до нього не той, яким ідути Лісій і Трасімах.

E   Федр. А який же?

Сократ. Мабуть, мій любий, мистецтво красномовства найдосконаліше опанував Перікл.

Федр. Чому це?

Сократ. Усі великі мистецтва, хоч би скільки їх було, вимагають вдумливого дослідження природи високого. Звідси, очевидно, береться широкий світогляд і глибоке переконання, якими значною мірою володіє Перікл, до того ж він наділений природними здібностями. Познайомившись із Анаксагором⁷⁹, гадаю, людиною такого самого способу мислення, Перікл, сповнений високого польоту думок, збегнув природу розуму й нерозуму, про що Анаксагор часто вів розмови. Звідти Перікл здобув користь і для мистецтва красномовства.

B   Федр. Як це розуміти?

Сократ. Мабуть, із мистецтвом красномовства справа така сама, як і з мистецтвом лікування.

Федр. Яким же чином?

Сократ. В обох мистецтвах треба розуміти природу тіла в одному, душі — в другому. Це потрібно, якщо хочеш не тільки за допомогою навичок і досвіду, але й за правилами мистецтва підтримувати в першому випадку здоров'я й сили через застосування відповідних ліків і харчування, а в другому — прищеплювати вміння переконувати або якусь іншу чесноту через розмови й відповідні заняття.

Федр. Очевидно, так воно і є, Сократе.

Сократ. А як ти думаєш, чи можна як слід збагнути природу душі, не збагнувши природи загалом?

Федр. Якщо вірити Гіппократові Асклепіаду⁸⁰, то навіть природу тіла неможливо пізнати іншим способом.

Сократ. Він правильно каже, мій друже. Але, крім Гіппократа, в дослідженні цього питання треба спитати ще й розум, чи він згодний.

Федр. По-моєму, треба.

Сократ. Отже, подивись, що каже про природу Гіппократ, а що здоровий глузд. Хіба ж не так потрібно розглядати природу будь-якої речі: насамперед, простим чи різнопідним є те, знавцями чого ми самі хотіли б стати та зробити умільцями й інших. Відтак, якщо воно є чимось простим, то треба дослідити притаманнійому властивості — чим воно може впливати на щось і чим щось інше може на нього діяти? Якщо ж воно має багато різновидів, то треба спершу їх порахувати і приглянувшись до властивостей кожного з них зокрема, подібно як до властивості простої речі — на що і як даний різновид може діяти, а також, що і як може діяти на нього.

Е Федр. Здається, що так і повинно бути.

Сократ. А то б наше розмірковування було просто-таки ходінням сліпого. А той, хто причетний до мистецтва, ні в якому разі не повинен нагадувати сліпого чи глухого. Немає сумніву, що хто навчає когось красномовства відповідно до зasad мистецтва, той та-

кож точнісінько розкриє суть природи того предмета, якого стосується промова. А цим буде душа.

Федр. Звичайно.

271 Сократ. Усі свої зусилля він спрямує на неї, бо саме душу він намагатиметься переконати. Чи не так?

Федр. Так.

Сократ. Отже, ясна річ, що й Трасімах, та й взагалі будь-хто інший, хто хотів би серйозно викладати мистецтво красномовства, насамперед як найретельніше писатиме про душу і наочно покаже, чи від природи вона єдина й однорідна, чи має багато видів, відповідно до будови тіла. Це й називається показати природу будь-якої речі.

Федр. Цілком слушно.

Сократ. По-друге, він розгляне, на що і чим вона може діяти своєю природою і що діє на неї.

Федр. Не інакше.

В Сократ. По-третє, після того, як він докладно розмістить види промов і станів душі, тоді розгляне всі причини по порядку, встановить, що чому відповідає, а також пояснить, яку душу якими промовами і з якої причини можна буде неодмінно переконати, а яку — ні.

Федр. Далебі, це було б чудово.

Сократ. Принаймні, друже мій, хто буде відстоювати і говорити інакше, той не напише і не скаже нічого, що відповідало б вимогам мистецтва, хоч би про що він казав. Що ж до тих, кого ти слухав і хто пише про мистецтво красномовства, то вони хитруни й тільки вдають, нібіто чудово знають людську душу. Таким чином, поки вони не почнуть говорити й писати іншим способом, ми не повіримо, що вони складають підручники згідно з вимогами мистецтва.

Федр. Яким же це способом?

Сократ. Тут нелегко підшукати відповідні слова, але все ж хочу в загальних рисах вказати, як треба писати, щоб це, по змозі, відповідало мистецтву.

Федр. Говори.

Сократ. У зв'язку з тим, що сила промови полягає у впливі на душу, отже, той, хто наміряється стати ритором, обов'язково повинен знати, скільки видів має душа, — що їх є стільки-то і стільки-то, вони такі-то й такі-то. А відповідно до цього слухачі будуть одні такими, а інші — іншими. Після того як усе це належним чином буде поділено, слід установити, що існує стільки-то і стільки-то видів промов і кожен із них має такі-то властивості. Таких-то людей за допомогою таких-то промов із такої-то причини легко переконати в тому-то й тому-то, а інших з такої-то причини переконати трудно. А хто все це достатньо усвідомив, той повинен далі спостерігати, як це здійснюється й застосовується в житті, та вміти, тонко відчуваючи, стежити за ходом справи. Інакше він не буде знати більше від того, щочув раніше, вивчаючи красномовство. Тільки коли він зуміє визначити, кого якими промовами можна переконати, тоді, зустрівшись із такою людиною, зразу зможе розпізнати її й усвідомити, що саме та людина і та натура, про яку раніше мовилося, тепер знаходиться перед ним і до неї треба звернутися з такою-то промовою, щоб її в тому чи в тому переконати. Обміркувавши все це, він повинен узяти до уваги й час, коли йому щось потрібно говорити, а коли утримуватись від виступу, а також коли доречно із раніше вивчених видів красномовства застосувати стисливість, чи жалісливість, чи запальність, залежно від стану речей. І лише тоді, а не раніше, його мистецтво буде прекрасним і досконалим. А якщо під час виголошування промови, вивчення красномовства або писання підручника красномовства хтось нехтує чимось із вищевказаним, причому він твердитиме, начебто дотримується вимог красномовства, то матиме слухність той, хто йому не повірить. «Так що ж, Федре й Сократе, — можливо, скаже такий письменник, — ви так розумієте мистецтво красномовства, а невже не можна прийняти й інше його розуміння?»

Федр. Інакше розуміти неможливо.

Сократ. Правильно кажеш. Саме заради цього треба, всебічно розглянувши кожну промову, подивитись, чи не знайдеться ще якийсь легший і коротший шлях до мистецтва красномовства, щоб даремно не йти довгим і трудним, коли можна вибрати шлях короткий і рівний. Якщо ж ти чув від Лісія або від когось іншого щось, що могло б нам стати у пригоді, то згадай і скажи.

Федр. Я міг би спробувати щось навести, але в цю хвилину мені нічого не спадає на думку.

Сократ. Якщо бажаєш, то я розповім тобі щось почуте від тих, хто цим займається.

Федр. Чом би ні?

Сократ. Є приказка, Федре, що варто інколи повторити й слова вовка⁸¹.

D Федр. Отже, так і зроби.

Сократ. Так от, кажуть, що немає потреби надавати надто великого значення таким речам і вдаватись у довгі розмірковування. Бо, як ми сказали на початку нашої розмови, той, хто хоче стати добрым промовцем, не обов'язково повинен мати правдиве уявлення про справедливе і добре або ж про людей справедливих і добрих від природи чи внаслідок виховання. Адже на суді ніхто анітрохи не дбає про істину, а лише про переконливість. А вона залежить від правдоподібності. Йі повинен присвятити всю увагу той, хто хоче виголосити промову згідно із засадами мистецтва красномовства. Інколи в обвинувальній чи захисній промові навіть бажано промовчати про справжні події, якщо вони були неправдоподібними, а натомість говорити тільки про правдоподібне. І взагалі промовець повинен усілякими способами підшуковувати правдоподібне, часто-густо розходячись із правдою. Все мистецтво ритора полягає в тому, щоб дотримуватись цього правила протягом усієї промови.

273 Федр. Правильно, Сократе, саме так, як ти виклав, і кажуть усі ті люди, які видають себе за знавців

мистецтва красномовства. Нагадаю, що ми з тобою раніше вже були заторкнули це питання; та й тим, хто займається цією справою, воно здається дуже важливим.

Сократ. Ти ретельно вивчив самого Тісія, тож нехай тепер Тісій нам скаже, що він вважає правдоподібним: чи те, що правдоподібним вважає загал людей, чи щось інше?

В Федр. А що могло б бути іншим?

Сократ. Так от, Тісій, здається, дуже розумно й дотепно придумав і написав таке: якщо хтось слабосилий, але відважний, наб'є сильного, але боягузливого, забере в нього плащ або щось інше, то, коли справа дійде до суду, ні один з них не буде говорити правду — С боягузові незручно признається, що його набив тільки один відважний. А той мусить доводити, що не було нікого, крім них двох, а також буде відстоювати такий доказ: «Як я, такий слабосилий, міг би напасті на такого силача?» Сильний не признається у своєму боягузві, натомість намагатиметься вигадати нову брехню, що, очевидно, дозволить його супротивникові викрити його в неправдомовності. Та й в інших випадках до подібного ж роду належать промови, виголошенні згідно з таким мистецтвом красномовства. Чи не так, Федре?

Федр. Аякже.

Сократ. Ох і спрітно ж приховане мистецтво красномовства зумів винайти оцей Тісій чи хоч би хто то був і хоч би як називався. Але мій друже, чи нам сказати йому щось, чи ні?

Д Федр. А що саме?

Сократ. Приблизно таке: «Ми, Тісію, ще задовго до твого прибуття сюди говорили при якійсь нагоді, що для багатьох людей правдоподібним є те, що схоже на істину. Таким чином, якщо ти скажеш щось нове про красномовство, то ми радо послухаємо, а якщо ні, Е то ми будемо дотримуватися наших попередніх поглядів, яких ми дійшли, розглядаючи це питання: хто не врахує природних властивостей своїх майбутніх слу-

хачів і не зможе розподілити предмети за видами, а окремі звести до одного загального поняття, той ніколи не стане таким досконалим промовцем, наскільки це можливо людині.

Домогтися цього ніхто не зможе без великих зусиль, а людина розумна зважиться на цей труд не задля того, щоб говорити й працювати з людьми, а для того, щоб уміти говорити й посильно робити все те, що 274 міле богам, і намагатись робити все так, щоб їм це було до вподоби. Адже ті, хто мудріший за нас, Тісію, кажуть, що надлена розумом людина повинна турбуватись не про те, як догоджати своїм товаришам по рабству — хіба що мимохіть, — а своїм добрим і високого роду володарям. Тим-то не дивуйся, якщо шлях довгий: заради високої мети треба його пройти, причому не так, як ти це уявляєш. Але, як показує наше розмірковування, якщо хтось захоче, то він зможе осягнути на цьому шляху таку високу мету».

Федр. На мою думку, прекрасно сказано, якщо тільки це комусь під силу.

Сократ. Але ж уже саме прагнення до прекрасних справ і випробування, які доведеться пережити, — в це прекрасна річ.

Федр. Безперечно.

Сократ. Ну що ж, ми достатньо поговорили про мистецьке і немистецьке складання промов.

Федр. Мабуть, достатньо.

Сократ. А тепер ще залишилось сказати про за-писування промов: де воно доречне, а де ні. Чи не так?

Федр. Так.

Сократ. Якщо йдеться про промови, то чи знаєш ти, як слід чинити й говорити, аби догодити Богові?

Федр. Я не знаю, а ти?

Сократ. Я тільки можу переповісти один переказ наших предків про це, а чи то правда, знали лише вони. Якби ми самі могли добраться до правди, то хіба нам залежало б на людських здогадах?

Федр. Смішне запитання! Але розповідай, що ти чув.

Сократ. Так от, я чув, що неподалік від Навкратіса в Єгипті⁸² жив один із стародавніх тамтешніх богів. Йому був присвячений птах, якого називають ібісом.

- D Сам же бог звався Тевтом⁸³. Він перший винайшов число, лічбу, землемірство і зорезнавство, відтак гру в шашки й кості, а також літери. Царем усього Єгипту був у той час Тамус, який засідав у горішній частині країни у великому місті, котре греки називають єгипетськими Фівами, а тамтешнього бога — Аммоном⁸⁴. До того от царя й прийшов Тевт, ознайомив із своїми винаходами, стверджуючи, що їх треба розповсюдити між усіма єгиптянами. Цар запитав, яку користь може принести кожен із винаходів. Коли Тевт заходився пояснювати, цар, відповідно до того, які пояснення Тевта вважав доречними або недоречними, одне хвалив, а інше ганив. Кажуть, що Тамус наговорив Тевтові багато й доброго, й поганого. Коли ж, нарешті, черга дійшла до літер, Тевт сказав: «Ця наука, царю, зробить єгиптян мудрішими та пам'ятливішими, бо винайдено засіб для запам'ятування й мудрості». На це цар відказав: «Найвченіший Тевте, одна людина здатна виконувати твори мистецтва, інша — оцінювати, якою мірою вони шкідливі або корисні для тих, хто буде ними користуватися. Як творець літер, ти з батьківської любові приписав їм протилежне до того, що вони насправді можуть учинити. Бо цей винахід вселить у душі учнів забутливість внаслідок занедбання вправ для виробляння пам'яті. Адже, покладаючись на письмо, вони будуть пригадувати за допомогою зовнішніх знаків, а не завдяки внутрішній силі. Отже, ти винайшов засіб не для запам'ятування, а для пригадування. Своїм учням ти даси лише видимість мудрості, а не справжню мудрість. Вони будуть багато пізнавати з чужих уст, але без глибокого засвоєння, і їм буде здаватись, ніби вони багато знають, натомість здебільшого залишаючись невігласами, ще й нестерпними в спілкуванні. Тож вони стануть не мудрими, а лжемудрими».

Федр. Ти, Сократе, легко подаєш і єгипетські, і які завгодно перекази.

Сократ. Розповідали ж у святилищі Зевса Додонського, що слова дуба були першими віщуваннями. Людям того часу — не були ж вони такими розумними, як ви тепер, — вистачало простодушно слухати дуба С або скалу⁸⁵, аби тільки вони говорили правду. А для тебе, звісно, не байдуже, хто говорить і звідки він, бо ти не зважаєш тільки на те, чи справді є так, як він говорить, чи ні.

Федр. Ти зробив мені слінний докір, а щодо літер, то, здається, воно так і є, як твердить той фіванець.

Сократ. Отож і той, хто вважає, що передає своє мистецтво в письмі, і той, хто, своєю чергою, сприймає його через письмена у переконанні, що воно таким чином стане яснішим і тривалішим, отже, обидва вони D надзвичайно наївні і, власне кажучи, не збагнули віщування Амона, коли думають, ніби записані слова важать більше, аніж нагадування людини, яка тямить на тому, що написано.

Федр. Це дуже слушно.

Сократ. У тому-то, Федре, їй полягає дивовижна прикмета письма, яке надзвичайно нагадує живопис. Витвори живопису стоять немов живі. А коли їх про щось запитаєш, вони поважно мовчать. Так само й написані твори. Тобі здається, що вони мислять і говорять, а якщо, бажаючи чогось навчитись, їх запитати E про щось із того, що в них сказано, то вони завжди твердять одне й те саме. Кожен раз написаний твір мандрує то сюди, то туди і стає однаково доступним як для тих, хто його розуміє, так і для тих, кому він не призначений. Він не знає, до кого має промовляти, а до кого — ні. А коли його зневажають і незаслужено ганьблять, він потребує допомоги свого творця, бо сам не в спромозі себе захистити чи собі допомогти.

Федр. І це слінні слова.

276 Сократ. Ну, а якби нам розглянути інший твір, рідного брата попереднього, як же він виникав і наскільки він кращий і могутніший?

Федр. Який твір ти маєш на увазі і як він виникає?

Сократ. Той, який разом із знанням записується в душі того, хто навчається. Він спроможний сам себе захистити, вміє говорити з ким треба і помовчати там, де треба.

Федр. Ти говориш про живу й натхненну мову людини, наділеної знанням, блідим відображенням якої слушно можна вважати письмову мову?

В Сократ. Саме її. Тепер скажи мені ось що: невже розумний землероб, який турбується про насіння і хотів би, аби воно дало гарний врожай, поважно обробляти ме влітку сади Адоніса⁸⁶ тільки задля насолоди протягом восьми днів милуватися гарними плодами? Якщо він інколи так робить, то лише для забави, з нагоди свята. А поважно він сіє у відповідний ґрунт за правилами землеробського ремесла і радіє, коли на восьмий місяць його засів достигає.

С Федр. Атож, Сократе, одне він буде виконувати поважно, а інше — так, як ти кажеш.

Сократ. А щодо чоловіка, який знає, що таке справедливе, прекрасне, добре, — невже ми вважатимемо, що він гірше від землероба розуміється, якщо йдеться про його власне насіння?

Федр. Ні в якому разі.

Д Сократ. Виходить, він не буде поважно писати по воді чорнилом і сіяти за допомогою очеретяної палички свої твори, які не здатні допомогти собі словами й належним чином навчити правди.

Федр. Очевидно, не буде.

Сократ. Звичайно, ні. Але заради розваги він буде засівати городи письменства і писати. Бо, пишучи, він накопичує собі запас спогадів на старість, коли слабне пам'ять, та й для будь-кого, хто піде цими ж слідами. Він радітиме, спостерігаючи, як його насіння випускає ніжні паростки у той час, як інші люди розважаються різними забавами, напиваються на бенкетах тощо. Замість таких насолод він, певне, буде проводити час у розвагах, про які я казав.

Е Федр. Чудову забаву ти описуєш, Сократе, якщо порівнювати її з нікчемними розвагами. Бо той, хто умів втішатися складанням промов, може розповідати про справедливість та все інше, про що ти тільки-но згадав.

Сократ. Так воно і є, любий Федре. Але далеко 277 кращою стане поважна робота в цій ділянці, якщо оволодіти діалектикою. Якщо хтось натрапить на підхожу душу, то зі знанням справи насаджує і сіє в ній промови, які здатні допомогти собі й самому сіячеві, тому що вони не безплідні, в них є насіння, яке породжує нові промови в душах інших людей. Ці промови здатні зробити таке насіння безсмертним, а сіяча — щасливим настільки, наскільки може бути щасливою людина.

Федр. Так, те, про що ти кажеш, ще краще.

Сократ. Тепер, коли ми з тобою дійшли до згоди в цьому, можемо вже вирішити й інше...

Федр. А що саме?

Сократ. Те, що ми хотіли розглянути від самого початку, й дійшли до цього місця наших розмірковувань: ми поставили перед собою завдання з'ясувати, В чому Лісієві дорікають за те, що він пише промови, та визначити, якими є самі промови — котрі з них написані за правилами мистецтва, а котрі всупереч їм. Бо ми, по-моєму, досить ясно сказали, що відповідає цим правилам, а що ні.

Федр. Так, здається, сказали, але нагадай мені коротенько.

Сократ. Перед тим як пізнати істину щодо будь-якого предмета, про який хтось говорить або пише, треба докладно визначити його суть. Після визначення слід знов-таки поділити все це на види аж до неподільного. Подібно ж треба розглядати природу душі, і, С встановивши, який вид промови відповідає кожній натурі в тому чи в тому випадку, відповідно треба будувати й прикрашати свою промову, щоб до складної душі звертатися зі складними та багатозвучними промовами, а до простої — з простими. Без такої поперед-

ньої роботи неможливо ні вибрати згідно з правилами мистецтва рід промови, ні навчити чи переконати когось, як це показало все наше нинішнє розмірковування.

Федр. Так, саме це було сказано дуже ясно.

Сократ. А хіба ми щойно ясно не говорили про те, гарною чи ганебною справою є виголошування й за-
писування промов, а також про те, коли це заняття з цілковитою підставою можна вважати ганебним, а коли ні?

Федр. І що ж ми сказали?

Сократ. Якщо Лісій або хтось інший коли-небудь написав або напише промову чи для приватної особи, чи для всього суспільства, пропонуючи законопроект, тобто твір суспільного змісту, в переконанні, що він відзначається ясністю й ґрунтовністю, то такий письменник заслуговує на осуд незалежно від того, чи хтось йому про це скаже, чи ні. Бо не вміти відрізняти дня від ночі в тому, що справедливе, а що несправедливе,
Е що погане, а що добре, — це, далі, має заслуговувати на осуд, хоч би як юрба славила таку людину.

Федр. Ти маєш слухність.

Сократ. Зате той, хто вважає, що в написаній промові, хоч би про що в ній ішлося, обов'язково мусить бути дещо для розваги й що не існує промови, написаної чи виголошеної, у віршовій чи прозовій формі, яку варто було б дуже поважно сприймати, — адже 278 промовці виголошують промови подібно до того, як рапсоди свої твори, без глибшого дослідження й по-вчання, аби лише викликати враження, надто ж рапсоди⁸⁷, що найкраще вивчають напам'ять, — той знає, що тільки в промовах повчальних, виголошуваних заради напучування і дійсно накреслених у душі, в промовах про справедливість, красу й добро спостерігається ясність і досконалість, — якості, варті наполегливості.
В Тільки маючи на увазі такі промови, він може сказати, що вони неначе його рідні діти — головним чином ті, які він виплекав у самому собі, й відтак, що йому

близькі їхні нащадки й брати, які завдяки ним заслужено народились і вирости в інших душах. Така людина, Федре, повинна бути, на мою думку, для нас зразком для наслідування.

Федр. Так, я бажав би стати таким.

Сократ. Отже, ми вже достатньо порозумівалися C розмовами про красномовство. А ти піди та розкажи Лісієві, що ми з тобою ходили до джерела німф і в святилище Муз та чули там голоси, які доручили насамперед Лісієві й усім іншим, хто складає промови, а відтак Гомерові та всім, хто писав вірші для співу чи не для співу, а в третю чергу Солонові й кожному, хто писав твори про державний устрій, називаючи їх законами, сказати таке: якщо творець написав свої твори, знаючи, в чому полягає істина, і може при розгляді відсторонити те, що написав, і якщо він здатний у розмові вказати на слабкі місця ним написаного, то такого чоловіка слід іменувати не за творами, а за тією метою, D до якої були спрямовані його зусилля.

Федр. Тоді як же його іменувати?

Сократ. Іменувати його мудрим, Федре, по-моєму, було б занадто, і лише самому Богові таке личить. А «любитель мудрості» або щось подібне — ось що більше йому пасує і пристойніше звучить.

Федр. Так, тут усе як належить.

Сократ. Отже, якщо для когось немає ціннішого за те, що він написав, опрацьовуючи це протягом E довгого часу, чи поєднуючи частини, чи перекреслюючи їх, — ось такого от справедливо назовемо поетом або творцем промов чи законів.

Федр. Звичайно.

Сократ. Оце ти й скажи своєму приятелю.

Федр. А ти? Як ти вчиниш? Адже не можна по-279 минути й твого приятеля?

Сократ. Котрого?

Федр. Красеня Ісократа⁸⁸. Що йому ти скажеш, Сократе? Як його нам назвати?

Сократ. Молодий він ще⁸⁹, Федре, але я хотів би сказати, чого я очікую від нього.

Федр. Чого ж саме?

Сократ. Мені бачиться, що він від природи талановитіший за Лісія та й благороднішої вдачі. Отже, не було б нічого дивного, якби у тому виді промов, якими тепер наполегливо займається, він, змужнівши, перевершив усіх інших, хто коли-небудь віддавав свої сили красномовству; до того ж він випередив би їх більше, ніж тепер випереджає всіх юнаків. Відтак, якщо він цим не обмежиться, який же божественний порив вабитиме його до ще більшого! Способові мислення цього

B чоловіка властива природна любов до мудрості. Ось що я заявляю моєму улюбленицеві Ісократу від імені богів, які населяють цей закуток, а ти повідом те, що тут було сказано, Лісієві, своєму улюбленню.

Федр. Так воно й буде. Але ходімо, спека вже спала.

Сократ. А хіба перед тим, як відійдемо, не годилося б помолитись?

Федр. Безсумнівно.

C Сократ. Дорогий Пане та інші тутешні боги, наділіть мене внутрішньою красою! А зовнішнє у мене нехай буде у згоді з внутрішнім. Багатством я вважаю мудрість, а золота нехай би я мав стільки, щоб ні винести, ні вивезти не було б під силу нікому, крім людини, яка в усьому знає міру. Чи просити нам ще про щось, Федре? По-моєму, така молитва достатня.

Федр. Помолись про це і для мене. Адже у друзів усе спільне.

Сократ. Ходімо.

ПРИМІТКИ

33. ...викликають гниття... виникають живі створіння. — Так пояснювали походження всього живого стародавні філософи Анаксімен, Емпедокл, Анаксагор.

34. ...крові, повітря чи вогню. — Йдеться про теорії Емпедокла, Анаксімена і Геракліта.

35. ...піднерту підставкою з повітря. — Що земна твердь підперта повітряними струменями, вчив Емпедокл.

36. *Атлант* — титан, брат Прометея, який за наказом Зевса тридав на своїх плечах небесне склепіння як кару за участь у боротьбі титанів проти богів.

37. ...прекрасного як такого. — Свою ідею «Прекрасного як такого» Платон розвиває в діалозі «Бенкет».

38. ...речі... мають від них назви... — Про існування ідей і прищентих до них речей, а також про ідеї як взірці для речей Платон ширше висловлюється у творі «Парменід».

39. *Телеф* — герой одноіменної трагедії Есхіла, син Геракла, воїдар Місії в Малій Азії. Поранений списом Ахілла, був потім вилікуваний іржею з цього списка.

40. ...зримого місця... — могили, навколо якої блукає душа померлої людини.

41. *Главк* — легендарний майстер, винахідник музичних інструментів.

42. *Фасіс* (сучасн. Ріоні в Грузії) та *Гераклові стовпи* (сучасн. Гібралтар) — крайні рубежі античної ойкумені.

43. ...називають ефіром... — Платон під ефіром розуміє верхню частину атмосфери, чисте повітря (блізьке до Землі повітря — це «аер»). Про ефір трактували давньогрецькі філософи й орфіки.

44. Гомер. «Іліада» (кн. VIII, розд. 13. Переклад Бориса Тена). *Тартар* — підземне царство мертвих.

45. *Океан* — за уявленнями стародавніх греків — величезна ріка, яка омиває Землю.

46. *Ахерон* — у давньогрецькій міфології річка в країні померлих, там же й озеро Ахерусіада.

47. *Піріфлегетон* — одна з рік підземного царства.

48. *Стікс* — найбільша з рік підземного царства.

49. *Кокіт* (Плач-ріка) — одна з рік у царстві мертвих.

50. ...Асклепію півня. — Після видужання стародавні греки приносили Асклепію (Ескулапу), богові лікування, в жертву півня. Софрат же просить жертвувати півня за зцілення від хвороби, з якою він порівнює життя.

ФЕДР

Діалог «Федр» належить до найважливіших і водночас до найскладніших за змістом (у ньому проблема накладається на проблему) творів Платона. Написаний він у зрілій період творчості Пла-

тона, коли той розробляв і поглиблював власну філософську систему — об'єктивний ідеалізм, серцевиною якого було вчення про ідеї. Питання про любов ріднить твір із «Бенкетом», де у високохудожній формі зображеній диспут про суть любові, проблема безсмертя душі — з діалогом «Федон», написаними у цей же період, а тема красномовства перегукується з діалогом «Горгій».

«Федр» містить опис розмови двох осіб — Сократа й Федра, ім'ям якого названо діалог. Крім цього діалогу, Федра зображені у творі «Бенкет» (176, 178), де він виголошує похвалу Еротові, богові кохання. Платон характеризує Федра як людину молоду (приблизно 20 років), допитливу, жадібну до знань, яка любить ученні дискусії, захоплено вивчає красномовство, з пістетом ставиться до тогочасних риторів і софістів.

Якщо йдеться про композицію діалогу, то в ньому можна досить чітко вирізнати такі складові частини: I — Вступ (227 А — 230 Е), II — Промова Лісія (231 А — 234 Е), III — Перша промова Сократа (237 А — 241 Д), IV — Друга промова Сократа (244 А — 257 В), V — Теорія красномовства на основі вчення про душу (257 С — 279)*.

У «Федрі» живо змальовано обстановку, в якій відбувається розмова Сократа й Федра. Вони вибралися на заміську прогулянку, щоб прочитати промову знаменитого афінського ритора Лісія на любовну тему. Знайшовши затишне місце на березі річки Іліса, що неподалік Афін, Сократ і Федр беруться до читання промови.

Окрасою діалогу є чудовий опис місця, де відбувається дія. У ньому Платон виявив тонке відчуття краси природи, в той час як Сократ не вразливий на неї, бо, як сам заявляє («Федр», 230 D), не природа його вчить, а лише люди, їх мислення й почуття.

Федр читає промову Лісія (231 А — 234 Е), в якій доводиться, що закоханий не повинен виявляти більшу прихильність тому, хто його любить, ніж тому, хто не любить. Оскільки Сократ і Федр розходяться в оцінці промови (Федр захоплено висловлюється про неї, а Сократ — критично), це дає привід поставити питання ширше: у чому полягає суть і призначення красномовства взагалі. Платон не міг оминути цього питання, бо в той час у Греції, а в Афінах зокрема, красномовство переживало період бурхливого розвою: з'явились видатні ритори й теоретики красномовства, а також учителі, які за високу платню вчили основ риторського мистецтва. Виникає нова наука — риторика, тобто теорія красномовства. В умовах демократичної державності красномовство стало важливим засобом впливу на політичне життя й здобуття популярності серед широких мас. В Афінах намітились три основні види ораторської прози. Це — красномовство політичне, судове і «епідиктичне» (врочисте, парадне). Саме до цього останнього виду й належить прочитана Федром промова Лісія. Уславився в цьому жанрі й по суті був його засновником

* Див.: Платон. Сочинения. В 3-х т. — Т. 2. М., «Мисль». — 1970. — С. 532—535.

софіст Горгій з Леонтін на Сицилії. Так, його «Олена» являла собою «жарт» — промову на захист парадоксальної тези: в ній доводилось, що Олена, яка втекла від чоловіка з троянським царевичем Парісом, не заслуговує осуду. Жанр софістичного «жарту» подибується в учнів Горгія («Похвала миші», «Похвала смерті»).

Звичайно, неглибока промова Лісія не могла сподобатися Сократові, який вимагав від красномовства високого ідейного й філософського змісту та виробив свою власну концепцію риторського мистецтва. У ході суперечки Федр намовляє Сократа виголосити промову про любов, як вона того заслуговує. І Сократ виголошує дві різні за своїм змістом промови. До речі, вправи у написанні на ту саму тему двох промов протилежного змісту з викладенням аргументів «за» і «проти» були модними в риторичних школах того часу. В промовах Сократа обґрутовується розрізнення двох видів любові — благородної і неблагородної, що узгоджується з поглядами Платона, висловленими в інших творах, таких як «Лісіс», «Бенкет», «Евтидем», «Алківіад I».

У першій промові (237 A — 241 D), присвяченій низькій любові, Сократ після звертання до Муз доводить, що раніше, ніж вести мову про любов, слід дати її визначення (237 A — D). Любов ним визначається як прагнення до краси, як нерозумна пристрасть, яка бере гору над розсудливістю. Броджена пристрасть до насолоди, рабом якої стає людина, зветься нестриманістю, а свідоме прагнення до добра — поміркованістю (237 D — 238 B). Далі обстоюється твердження, що, хто засліплено любить, той насправді не піклується широ про свого улюблена (238 B — 241 D).

Після виголошення цієї промови, в якій Сократ змалював низький рід любові, яка прагне тільки до вдоволення фізичного потягу, його віщий внутрішній голос не дозволяє йому відходити, поки не очистить себе й не умилостивить Ерота. Він визнає, що згрішив щодо цього бога й повинен виголосити так звану палінодію, тобто покаянну промову. З цією метою Сократ виголошує другу промову (244 A — 257 B), в якій доводить протилежне: слід давати перевагу тому, хто любить, перед тим, хто не любить. Любов, за словами Сократа, є нестямою, а вона не завжди є злом, бо може приносити велике добро. Характеризуються різні види благородної нестямої як божественного дару, одним з яких є любовна нестяма, подарована людям як велике щастя. Оскільки нестяма є душевним явищем, то закономірно виникає потреба точно визначити поняття душі. Душа визначається як щось саморушне і бессмертне (245 C — 246 A). Для того щоб з'ясувати суть душі, Платон вдається до образного опису — міфу про колісниці душ. Із справжнім натхненням Платон малює містичну картину, як до небесних висот мчать колісниці богів на чолі з Зевсом, а за ними колісниці бессмертних душ. Людська душа зображена у вигляді керованої візником колісниці, запряженої парою коней: одним — розумним і добрим, а другим — нерозумним і поганим (246 B). Цей образ має символізувати троїстість людської душі — її

три складові частини: а) розумну — візник; б) вольову (розумний кінь); в) пристрасну (нерозумний кінь). Колісниці богів рухаються по небесному хребті плавно, безперешкодно, зате колісниці людей, тобто їхні душі, які мають одного коня доброго, а другого норовистого, часто стають важкими, падають із неба на Землю, й тоді душі вселяються в тіла смертних людей (246 С — 247 В). Душі богів рухаються разом із небом, і їхній візник споглядає те, що вище неба, тобто істинне буття, вічне, незмінне й прекрасне — світ ідей (247 С — Е). Людським же душам наслідується зазирнути на мить у позанебесну країну ідей. Залежно від того, в якій мірі вони споглядали ідеї, після падіння на Землю вони утворюють ієархію від наймудріших і благородних до найнікчемніших і відданих чутевому життю. Ця інтелектуально-моральна ієархія є одночасно суспільною ієархією, до складу якої входить дев'ять категорій людей за їх заняттям і моральною вартістю (248 D — Е). Їх наведено в такій послідовності: філософи, справедливі царі, державні діячі, гімнасти і лікарі, жерці і віщуни, поети і художники, ремісники і хлібороби, софісти і демагоги, тирані. Хто у своїй ділянці виконував обов'язки сумлінно й чесно, тому після смерті дістается краща доля, тобто при наступному втіленні він піднімається вище, однак жодна душа не вертається до небесних висот раніше, ніж через 10 000 років. Виняток становлять лише філософи, бо вони вже після трьох перевтілень дістають нові крила, вертаються на небо й залишаються разом з богами (249 А — D). Інші душі після смерті становлять перед судом, потім подаються в Тартар відбувати там покарання або до якогось нижчого неба в нагороду за добрі вчинки. Після тисячі років вони викликаються, щоб обрати собі новий вид життя. Тоді одні добровільно переходят у тіла тварин, інші, які вже колись були тваринами, приймають людську подобу (249 В — С). Згадування того, що споглядала колись душа, їй нестримна туга за небом виявляється і в любовній нестямі, яка бачить у коханому відбиття небесної краси. Причетний до такої нестямою любитель прекрасного називається закоханим (249 Е).

Опис поведінки двох коней, коли візник скеровує колісницю в напрямку до улюблена, вказує на те, що коні втілюють два види любові — благородної і низької. Їхня поведінка символізує внутрішню боротьбу між чистою любов'ю і хтівістю, яка відбувається в душі, коли вона бачить красу, втілену в постаті улюблена (254 В). Зображену долю людей, які по-різному ставились до любові (256 В — 257 А). Якщо у закоханого і його улюблена взяли гору найкращі духовні якості, схильність до доброчесності й до філософії, то любов стає для них джерелом щастя за життя, а після смерті їхні душі окрилюються, щоб піднятися на небо. Але й душі тих, які вели не таке піднесене життя, далеке від філософії, якщо тільки їхня любов була широкою, після смерті покидають тіло хоч і без крил, але вже сповнені прагнення окрилитись. А от душі тих, чие спілкування з незакоханим було позначене не любовною нестямою, а розсудливістю, змушені дев'ять тисяч років мандрувати навколо Землі й під Землею.

З промовами Лісія і Сократа про любов органічно пов'язана та частина діалогу «Федр», яка містить у собі розмірковування про суть красномовства (257 С — 279 С). Тут після довгого екскурсу про душу й любов як прагнення до ідеї краси, що є логічним продовженням і доповненням розпочатої раніше критики промови Лісія, подається філософський виклад теорії красномовства на основі вчення про душу. Мова також іде про дані, якими повинен відзначатися добрий ритор. Зокрема перед ритором ставиться вимога знати істину про предмет його промови. А той, хто не знає істини, а тільки покладається на правдоподібні й недостовірні уявлення, не може бути добрим ритором. Добра промова повинна містити точне визначення свого предмета (259 Е — 260 С). Виходячи з цієї точки зору, промова Лісія кульгає, бо в ній зовсім немає визначення любові, тоді як у промові Сократа дано її визначення (262 D — 265 C).

Красномовство Платоном визначається як уміння впливати на людські душі за допомогою промов, що виявляється у здатності вести суперечку в суді, чи на Народних зборах, або з іншої нагоди. Для цього ритор повинен бути обізнаним із діалектикою як логічним методом правильного поєднування і роз'єднування понять (265 D — 266 С). Далі розглядається питання побудови промови: її складових частин, відповідно до вчення тогочасних риторів (266 D — 267).

Установлюються якості, якими повинен володіти видатний красномовець. Це — природне обдаровання, вправність, широка освіта, опанування теорії красномовства (268 А — 270 А), зокрема він зобов'язаний вивчити природу людської душі, щоб знати, як промовляти до тих чи тих слухачів (270 В — 274 В). У питанні про те, чи слід записувати промову, чи ні, віддано перевагу живій і безпосередній співрозмові (274 В — 277 А). Діалог завершується підведенням підсумків обговорення питання про правильне складання промов і завдань теорії красномовства взагалі (277 В — 279 В).

Як видно з викладеного вище, «Федр» є твором багатоплановим, у якому розглядається не одна, а принаймні три головні проблеми. Вони розглядаються то окремо взяті, то переплітаються одна з одною. Це — проблеми любові, душі та красномовства. Після ознайомлення з промовою Лісія на любовну тему перед Сократом і Федром виникає питання, що таке любов. Причому тут йдеться про мужолозтво, по-грецькому — педерастію. Така любов чоловіка до вродливого юнака в античному світі, зокрема в Греції, не вважалась чимось аморальним, гідним покарання. Любов між чоловіками була особливо розповсюджена в Персії, а звідти цей звичай поширився і на Грецію. Більш того, як свідчать деякі античні джерела, така любов вважалась навіть чимось вищим, благороднішим від природного кохання чоловіка й жінки. Так, у діалозі Платона «Бенкет» (180 С — 185 С) любов до юнака як вищий вид любовного почуття має за покровительку Афродіту Уранію (Небесну), у той час як покровителькою любові чоловіка до жінки, як почуття нижчого гатунку, є Афродіта Пандемос (Вульгарна, дослівно Всенародна), яка сприяє коханню до жінки,

істоти нижчої, здатної лише народжувати дітей. Оскільки любов є не тільки фізіологічним, а й душевним явищем, то природно постає питання про те, що таке душа. Це друга основна проблема, яка стає предметом обговорення в діалозі. Душа визначається як безсмертна духовна сутність, яка до вселення в тіло людини перебувала в занебесних просторах і споглядала істинне, вічне й незмінне, на противагу мінливому й скороминущому світові речей на Землі. Закоханість же є пригадуванням і тугою за прекрасним, побаченим душою до втілення в людську подобу, що більшою чи меншою мірою реалізується і проглядається в тілі смертних людей і природі.

Третію проблемою, яка стала предметом розмірковування у «Федрі», є питання красномовства. Вона органічно виникла у зв'язку з обговоренням промови Лісія й двох промов Сократа. Красномовство потрактоване з філософської точки зору: перед ним ставляться високі вимоги позитивного морально-етичного впливу на душі людей. Okрема увага приділяється промовам як найважливішому засобові діяння на психіку й переконування людини. Досконалій красномовець повинен бути озброєний діалектикою — вмінням оперувати поняттями шляхом їх аналізу й синтезу, а також їх співставленням, що вкрай необхідне для пізнання істини. Глибина філософського змісту та високохудожнє його обрамлення (опис фону дії, впровадження міфів і зображення душі у вигляді колісниці, запряженої парою коней і керованої візником для уточнення наукового викладу) забезпечили «Федрові» чільне місце у спадщині Платона.

1. *Лісій*, син Кефала (бл. 459—379 р. до н. е.), — знаменитий давньогрецький ритор, зокрема відомий судовими промовами, які він писав на замовлення людей, що потребували їх для виступу в суді.

2. *Акумен* — видатний лікар.

3. *Епікрат* — афінський ритор.

4. *Моріхій* — багатий афінянин, який славився своєю гостинністю, зокрема любив запрошувати поетів, риторів, акторів і софістів.

5. Храм Зевса Олімпійського був розташований у східній частині Афін.

6. *Піндар* — славетний представник хорової ліричної поезії (521—422 рр. до н. е.), автор епінікіїв (од на честь перемоги). Тут маються на увазі слова Піндаря з оди на честь перемоги на Істмійських змаганнях (I, 1—3).

7. Промова Лісія належить до так званого епідиктичного (врочистого, парадного) виду красномовства (промови надгробні, хвалебні, любовні тощо) з парадоксальним потрактуванням теми. Одні науковці віdstoюють думку, що йдеться про справжню промову Лісія, інші, що вона вигадана Платоном, оскільки така промова Лісія до наших днів не дійшла і не засвідчена античною традицією.

8. *Мегари* — головне місто Мегариди, сусідньої з Аттикою області.

9. *Геродік* із Селімбрії — гімнаст і лікар, який розробив систему оздоровчої гімнастики й лікувального харчування. Для зміцнення здо-

ров'я він рекомендував піші прогулянки від Афін до побудованого ним за містом оздоровчого закладу й назад.

10. *Іліс* — річка в Аттиці.

11. Для стародавніх греків ходити босоніж не вдавалось нічим дивним. Сократ взагалі, за свідченням античних авторів, ніколи не носив взуття.

12. За переказом, Оріфія, дочка аттичного царя Ерехтея, одного разу, граючися з німфами на березі Іліса, була схоплена Бореєм, богом північного вітру, й занесена у Фракію.

13. *Агра* — уособлення полювання, її святилище знаходилося на лівому березі Іліса; *стадій* — давньогрецька міра довжини, аттичний стадій становив 177,6 метра.

14. *Ареї* (Арес) — давньогрецький бог війни. *Пагорб Арея* — пагорбок в Афінах, на якому знаходився знаменитий афінський суд — ареопаг.

15. Міфічні чудовиська: *Кентаври* — напівлюди-напівконі; *Химера* — вогнедишна потвора з головою лева, тулубою кози та хвостом дракона; *Горгони* — сестри-страховиська: *Стено*, *Евріала* й *Медуза*; *Легас* — чарівний крилатий кінь.

16. Мається на увазі напис на храмі Аполлона в Дельфах зі славнозвісним оракулом. Для Сократа, який стояв на принципово різних позиціях порівняно з його попередниками-натурфілософами, на першому плані було пізнання людини, її психічного життя.

17. *Тифон* — могутній потворний велетень, уособлення вогнедишних руйнівних сил Землі та її випарів.

18. *Ахелой* — бог однайменної річки в Середній Греції, однієї з найбільших грецьких рік, яка вливається в Іонійське море, син Океана й Тетії. Доњками Ахелоя були сирени й німфи.

19. Знаменитий вислів Сократа про те, що не природа його вчить, а тільки люди, тому він досліджує психологію і мислення людини.

20. *Санфо* — знаменита давньогрецька поетеса з острова Лесbos (VII—VI ст. до н. е.); *Анакреонт* (бл. 570—478 рр. до н. е.) — ліричний поет, який оспівував кохання і вино.

21. Мова про колегію з дев'ятьох архонтів, тобто найвищих посадових осіб в Афінах. За повідомленням Плутарха («Життєпис Солона», 25), вони при вступі на посаду клялись, що будуть суверо виконувати закони держави й не порушувати їх, а в супротивному випадку порушник повинен був у храмі Аполлона в Дельфах поставити золоту статую в натуральний згіст для умилостивлення бога.

22. В Олімпії, де відбувалися Олімпійські ігри, за повідомленням давньогрецького географа Страбона, стояла золота статуя Зевса, поставлена синами Кіпела, тирана Коринфа.

23. Початок промови Сократа є пародією на звертання епічних поетів (наприклад, Гомера) до Муз. У грецькому оригіналі гра слів, яка полягає на співзвуччі слів: *ligys* — дзвінкоголосий і *Ligys* — лігур; лігури — плем'я, яке нібито споконвіку населяло Південну й Захід-

ну Європу. Їх пристрасть до співу була така велика, що навіть під час битви одні з них бились, а інші співали.

24. ...*дістав назив від своєї сили...* — В оригіналі гра слів, яка полягав на співзвуччі слів: *eros* — любов, кохання і *гоме* — могутність, сила.

25. У Стародавній Греції вірили, що кому трапиться побачити в струмку образ німфи, того неодмінно охопить натхнення; взагалі людина з поетичним натхненням вважалась пойнятою німфами або Музами.

26. *Дифірамб* — див. приміт. 15 до «Іона».

27. Стародавні греки сухим потом називали той, який є наслідком виснажливої праці й гімнастичних вправ, і протиставляли його потові від гарячого душу в лазні.

28. Сократ припиняє промову; на початку він заявив, що відчуває якесь натхнення, внаслідок чого його мова була настроєна на дифірамбічний лад, згодом його промова набрала осудливого тону й завершилась гекзаметром («наче вовки ягнят...») — віршем, властивим героїчному епосові. Вдавшись до такого різноманітного тону, він тепер опинився перед трудністю, яку форму застосувати для вихвальння незакоханого. Під таким напівжартівливим приводом він відмовляється задоволінити прохання Федра продовжувати промову.

29. *Сіммій* — див. приміт. 6 до «Крітона».

30. *Внутрішній голос*, який, за твердженням Сократа, стримував його від неправильних дій, філософ називав «демоном».

31. *Івік* (VI ст. до н. е.) — давньогрецький лірик із Регія (Південна Італія), автор хорових пісень. За переказом, був убитий розбійниками, чий злочин був розкритий завдяки журавлям (див. баладу Ф. Шіллера «Івікові журавлі»). Цитоване Сократом місце у виданні грецьких ліриків Бергка звучить так: «Боюсь, щоб честі не купити в людей ціною безчестя перед богами».

32. *Стесіхор* (VII—VI ст. до н. е.) з Гімери в Сицилії — ліричний поет, автор хорових пісень. У вірші, присвяченому Олені Прекрасній, через яку велася Троянська війна, назвав її поведінку злочинною і за це нібито був покараний сліпотою. А коли написав палінодію, тобто «покаянну пісню», в якій засудив свою хулу, боги повернули йому зір.

33. Освічені афіняні вважали поведінку моряків зразком некультурності й грубіяства.

34. Підкреслювання ролі одержимості характерне для вчення Платона про натхнення в творчості. Це питання розглядається ширше в діалозі «Іон».

35. *Віщунка в Дельфах* — піфія, жриця Аполлона в Дельфах; у Додоні знаходився знаменитий оракул Зевса.

36. *Сивілла* — натхнена божеством пророчиця, яка передавала людям волю богів у справах, що їх цікавили. З найвідоміших: Дельфійська, Еритрейська, Самоська у Греції, Кумська в Італії.

37. *Манічний* — дослівно натхненний, одержимий; *мантичний* — пророчий, віщий.

Далі неперекладна на українську мову гра слів «оїноїстика» — птаховорожіння та «оїоністика» (слово штучно утворене Сократом від дієслова *oionidzomai* — передбачати і *поeo* — думати) — віщування за допомогою розуму. Така етимологічна еквілібрістика не є науковою.

38. Крім наведеного далі розмірковування про людську душу («Федр», 245 С — 249 D), свої погляди про долю душі людини, її перевтілювання і потойбічне життя Платон висловив у діалогах «Горгій» (523 В, 526 D) і «Федон» (107 С — 114 С).

39. *Гестія* (вогнище) — у давньогрецькій міфології богиня домашнього вогнища, у піфагорійській філософії вона — центральний вогонь у Всесвіті, навколо якого обертаються планети.

40. ...живляться тільки уявленнями. — За Платоном, уявлення не дають істинного пізнання буття.

41. *Адрастея* (неминуча) — епітет і синонім богині помсти Немезіди, уособлення неминучої розплати.

42. Про пам'ять як пригадування чогось, що було давно, і знання як пригадування побаченого в потойбічному житті докладніше в діалогах «Менон» (81 С — D), «Федон» (72 Е — 76 Е) і «Філеб» (34 В — С).

43. ...недосконалими знаряддями... — Деякі вчені вважають, що під «недосконалими знаряддями» Платон розуміє чуттєві сприймання на вколишньої дійсності, інші доводять, що він має на увазі недосконалість людського розуму, який спирається на уявлення.

44. ...частинки... а звуться вони привабливістю. — В оригіналі гра співзвучних слів: *metros* (частина) і *himeros* (любовний потяг).

45. *Гомериди* — рапсоди, виконавці гомерівських поем; крім «Іліади» й «Одіссеї», Гомерові приписувано ще інші, ним не написані, тому вони назовані «невизнаними».

46. Є припущення, що наведений дистих складений самим Платоном. Словом «Крилач» передано грецьке *Pterot* (від *rteron* — перо, крило).

47. *Ганімед* — син дарданського царя Троя, вродливий юнак, якого викрав на небо орел Зевса. Там він став виночерпієм богів.

48. ...заразився хворобою очей... — У Стародавній Греції вірили, що можна заразитися, поглянувши на очі хворого очною хворобою.

49. Під трьома видами олімпійських змагань тут у переносному значенні треба розуміти шлях, тричі пройдений душою. Перемога здобувається тоді, коли душа тричі, тобто протягом трьох тисяч років, вибиратиме філософське життя. Оці три колобіги Сократ порівнює з трьома видами бігу на Олімпійських іграх.

50. ...один із наших державних діячів... — Можливо, йдеться про афінянина Архіна, який виступав проти надання сицилійцеві Лісію афінського громадянства, дорікаючи йому, що той пише судові про-

мови на замовлення клієнтів і через те немов продає своє красномовство.

51. *Солодкий закрут* — вислів, який виник від назви закруту на річці Нілі. Він скорочував дорогу від Навкратіса в гирлі Нілу до Мемфіса; водночас це місце було небезпечним для плавання. В античності цей закрут евфемістично називали «солодким» або «добрим», подібно до того, як Понт Евксинський (Чорне море) був названий «Гостинним» замість Понт Аксинський «Негостинний».

52. ...*із театру...* — Народні збори в Афінах часто відбувалися в театрі Діоніса на схилі Акрополя.

53. *Лікург* — напівлегендарний спартанський законодавець; *Солон* (638—559 рр. до н. е.) — афінський поет і законодавець; його закони з 594 р. до н. е. мали демократичний характер; *Дарій I* — перський цар, який прославився зміцненням і розширенням держави і при якому почалися греко-перські війни.

54. *Сирени* — напівжінки-напівриби, які чарівним співом притягували мореплавців і вбивали їх; проплисти повз них означало уникнути смертельної небезпеки. За Гомером («Одіссея», XII, 39—54, 166—200) повз них проплив Одіссея, який наказав прив'язати себе до щогли, позатикавши вуха товаришів.

55. Міф про походження цикад від людей вигаданий Платоном і належить до безлічі міфів про перетворення людей на тварин, рослини, птахів тощо. До наших днів дійшов твір Овідія «Метаморфози» у 15 книгах, до якого увійшли давньогрецькі міфи про перетворення.

56. «...обходиться без іжі й пиття». — Навіть такий філософичний мислитель, як Арістотель, у творі «Історія тварин» твердив, що цикадам для підтримання життя досить ранкової роси.

57. Було дев'ять Муз-богинь, покровительок літератури, мистецтва, науки. Це Кліо, Евтерпа, Талія, Мельпомена, Ерато, Терпсіхора, Полігімнія, Уранія, Калліопа.

58. У книзі «Лаконські вислови» — збірнику влучних афоризмів спартанців, приписуваному Плутархові, є розповідь про лаконця, який у відповідь на чванливість одного бундючного оратора сказав: «Клянусь богами, не було й не буде мистецтва красномовства без істини».

59. Мистецтву красномовства, його суті та меті Платон присвятив діалог «Горгій».

60. *Нестор* — див. приміт. 22 до «Іона».

61. *Паламед* — див. приміт. 43 до «Апології».

62. *Горгій* — див. приміт. 6 до «Апології».

63. *Елеат Паламед* — мається на увазі Зенон з Елеї (Південна Італія), давньогрецький філософ і оратор (бл. 490—430 рр. до н. е.), учень філософа Парменіда. Названий тут Паламедом, бо його докази за хитрістю нагадували вигадки міфічного Паламеда.

64. *Пан* — рогатий і козлоногий бог лісів і гаїв, опікун стад і пастухів.

65. *Мідас* — цар Фригії (країни в Малій Азії), відомий своєю пристрастю до золота, через що ледь не загинув від голоду. За те, що він у музичному змаганні між Марсієм і Аполлоном присудив першість Марсієві, розлючений Аполлон наділив його ослячими вухами.

66. Видозмінена цитата з «Одіссеї» Гомера (V, 193). Мова про Одіссея, який слідує за німфою Каліпсо.

67. У діалозі «Кратіл» (390 С) діалектик визначається як людина, яка вміє ставити запитання й відповідати на них; в інших діалогах Платон під діалектиком розуміє того, хто вміє зводити окремі конкретні часткові поняття до загального і, навпаки, ділити родове поняття на види.

68. *Евен* — див. приміт. 11 до «Федона».

69. *Тісій* із Сиракуз на Сицилії (V ст. до н. е.) — ритор, учень Коракса, вчитель Горгія, Лісія й Ісократа, автор підручника риторики.

70. *Продік* — див. приміт. 7 до «Апології».

71. *Гіппій* — див. приміт. 8 до «Апології».

72. ...наш гість з Елеї — тобто філософ Зепон. Коли він приїхав у Афіни, то познайомився з Сократом.

73. *Пол* із Акраганта на Сицилії — софіст, автор риторичних трактатів; одним з них був «Музей слів», або «Словесне святилище Муз». *Лікімній* — учитель Пола, поет, музикант, дослідник лексики давньогрецької мови.

74. *Протагор з Абдер* — див. приміт. 13 до «Гіппія».

75. *Халкедонець* — згаданий вище Трасімах.

76. *Еріксімах* — син відомого лікаря Акумена (див. приміт. 2) і сам лікар. Разом зі своїми друзями Федром, Агафоном і Павсанієм учасник зустрічі знаменитих софістів у домі Каллія («Протагор», 315 С) і розмови в домі Агафона («Бенкет», 176 D).

77. *Адраст* — міфічний цар Аргосу, учасник походу сімох проти Фів. За переказом, він красномовно переконав афінського царя Тесея похоронити тіла вождів, які пішли з Полініком на Фіви й загинули в бою. Припускають, що під «медоустим Адрастом» Платон розуміє софіста Антифонті, який виголосив у суді надзвичайно переконливу промову на свій захист.

78. *Перікл* — див. приміт. 11 до «Горгія».

79. *Анаксагор* — див. приміт. 21 до «Апології».

80. *Гіппократ* — див. приміт. 7 до «Протагора».

81. Мається на увазі байка Езопа «Вовк і пастухи», де мова йде про вовка, який, підійшовши до хати пастухів і побачивши, що вони їдуть овець, сказав: «Який би то вони зчинили галас, якби я це зробив!»

82. *Навкраміс* — торговельне місто, порт у Нижньому Єгипті.

83. *Тевт* — грецька (неточна) транскрипція імені єгипетського бога Тота.

84. *Аммон* — верховний єгипетський бог, який відповідав грецькому Зевсу.

85. Оракул Зевса в Додоні давав віщування за шелестом листя дуба. «Скала» — це дельфійський оракул Аполлона, де віщувала жриця — піфія, тринога якої стояла над розколиною скелі.

86. ...сади Адоніса... — До весняного свята Адоніса, прекрасного юнака, улюблена Афродіти, стародавні греки сіяли в горшиках ячмінь і пшеницю, що швидко сходили та незабаром в'янули. Ця зелень звалася садами Адоніса. Цей вислів тут вжито в значенні «забава», «пустощі».

87. *Pansodi* — у Стародавній Греції мандрівні співці, які під акомпанемент ліри виконували епічні пісні.

88. *Ісократ* (436—338 рр. до н. е.) — давньогрецький оратор, учитель красномовства й політичний мислитель. Промови Ісократа славились витонченістю стилю, чистотою аттичної мови та високим патріотизмом. Найславніші з них «Панегірик» і «Панафінейська промова».

89. *Молодий він ще...* — Це місце важливе для датування дії діалогу «Федр». Виходячи з того, що Ісократу (як і Федру) в той час було приблизно двадцять років, можна визначити час дії діалогу — приблизно 416 р. до н. е., тому що Ісократ народився в 436 р. до н. е. Водночас це місце дає підставу визначити вік Сократа (понад 50 років) і Лісія (за сорок, оскільки він молодший від Сократа на 10 років).

Йосип Кобів

ПЛАТОН
ДІАЛОГИ

Переклад з давньогрецької

Головний редактор *Н. Є. Фоміна*
Відповідальна за випуск *Л. І. Вакуленко*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. М. Правдюк*
Коректор *О. А. Кравець*

Підписано до друку 08.09.08. Формат 84x108 1/32.
Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 16,8. Умов. фарбовідб. 19,32. Облік.-вид. арк. 18,45.
Тираж 1250 прим. Замовлення № 235-2

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

ТОВ «Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 683 від 21.11.2001 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Платон.

П30   Діалоги: Пер. з давньогрецької / Передмова В. В. Шкоди, Г. М. Кущ; Примітки Й. Кобова; Ілюстрації І. І. Яхіна; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. — Харків: Фоліо, 2008. — 349 с. — (Б-ка світ. літ.).

ISBN 978-966-03-4051-0.

Платона (427—347 рр. до н. е.) вважають не тільки філософом, але й великим письменником античності. Найбільш він прославився як майстер діалогу. У видання ввійшли вибрані діалоги, а також монологічний твір «Апологія Сократа». Розмову в більшості діалогів веде вчитель Платона Сократ, який невимушено приводить співбесідників до глибоких філософських висновків і водночас надає читачеві можливість самостійного пошуку істини.

ББК 87.3